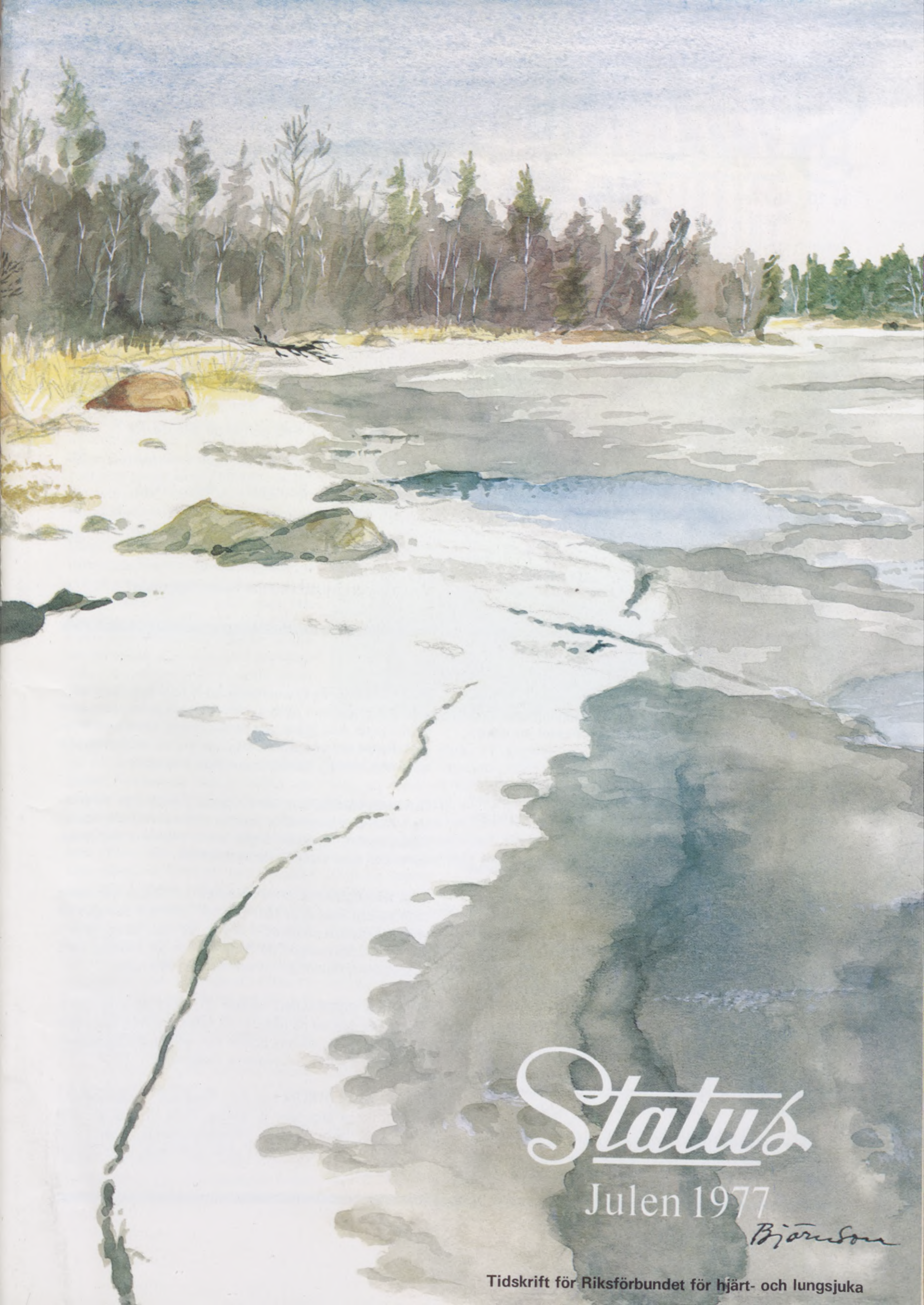

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Status

Julen 1977

Björnson

Status

nr 10 - 1977

Tidskrift för Riksförbundet
för hjärt- och lungsjuka

David Bagares Gata 3
Box 3196, 103 63 Stockholm

Tel. 08/23 15 30 Postgiro 90 00 11 - 8

Ansvarig utgivare: Tord Axelsson

Redaktör: Erik Ransemar

Kontrollmärke
lagligen skyddat

Prenumerationspris:

Helår 35:—, medlemsprenumeration 15:—

INNEHÅLL

Tore Attelid: När ångmaskinen kom till Sverige	3
Erik Ransemar: Första besöket i Stockholm Pacemakern — maskinen som hjälper hjärtat	6 9
Zora Heide: Passageraren utan biljett . . .	12
Sten Hagliden: Dikter	15
Torsten Söderling: Vägen till Kritnackes Bar	16
Blagoje Marinkovic: Nis — porten mellan öst och väst	20
Sven O. Bergkvist: Att bygga båtar är ett vintergöra	23
Barnramsa	26
Sture Wahlström: Snö och is på alla de vis .	27
Erik Ransemar: När jag spelade önskeskivor	30
Gunnar Nilsson: Beograd — Bela Crkva tur och retur	32
Julbildkryss	34

Omslag och illustrationer **Sven Björnson**

ÅRETS MEDARBETARE

TORE ATTELID har varit frilansjournalist sedan 40-talet. Han skriver framförallt om teknik och uppfinningar men så har han också arbetat på Tekniska muséet en gång i tiden.

SVEN O. BERGKVIST som hunnit med att skriva ett tjugotal romaner, debattböcker, reseskildringar och diktsamlingar sedan debuten år 1950 är den självskrivne medarbetaren i Status Jul sedan mycket länge.

SVEN BJÖRNSON fullföljer också en tradition i Status Jul. Sedan många år tillbaka är det han som står för omslagsbilden. I år liksom de två senaste åren står han dessutom för jultidningens utformning och illustrationer.

STEN HAGLIDEN har ju mer åren gått säkrat sig en plats som en av de välsedda lyrikerna i vårt land. Han debuterade redan 1932 med diktsamlingen Bumerang och är nu vid 72 års ålder fortfarande en produktiv lyriker.

ZORA HEIDE hör till den grupp för oss ganska okända författare i världen som skriver direkt på esperanto. Hon är bosatt i Danmark, men född i Jugoslavien, i en kroatisk by, där hon hämtat mycket av stoffet till sina noveller och berättelser.

BLAGOJE MARINKOVIC tillhör den svenska litteraturens vänner i Jugoslavien. Numera bosatt och verksam i Beograd och medarbetare sedan flera år tillbaka i Status.

MARK MARKEFELT har i många år tillhört den illustrativa medarbetarskaran i Status. Han har fotograferandet som fritidssyssla men är av hög professionell klass som fotograf. Reser ut i världen så ofta han har en möjlighet och har en fin samling fotodokument från sina resor.

GUNNAR NILSSON är en av dessa mångsidiga skribenter i vårt land som växlar mellan artikelskrivande, reportageuppgifter, översättningsarbeten från en rad olika språk och eget skönlitterärt författande.

ERIK RANSEMAR som var redaktör för Status från mars 1970 till och med april 1977 har mer och mer övergått till att bli författare på heltid. I år har han gett ut en novellsamling, Tidig morgon på 30-talet, och en antologi med skönlitterära skildringar av arbetslivet i vårt land.

TORSTEN SÖDERLING hämtar ofta stoff till sina berättelser från den tid då han var till sjöss och från det andra världskrigets år, då han bodde och arbetade i Sydamerika. Nu bor han på den svenska västkusten.

STURE WAHLSTROM kan man finna som medarbetare i mycket tidiga årgångar av Status. Hans artiklar är alltid välskrivna, faktarika och intresseväckande. Säkert har han ett fint och innehållsrikt arkiv därhemma med mycket vetande samlat.

Ställer man frågan vem som är ångmaskinens uppfinnare, får man i 99 fall av 100 det svaret: James Watt. Ingenting kan dock vara felaktigare. Redan åtta år innan Watt sett dagens ljus i England, arbetade i vårt land en ångmaskin, en s. k. "eld- och luftmachin", för läns-pumpning av Dannemora gruvor i Uppland. Med detta är ingenting förringande sagt om James Watt, ty hans insats inom ångmaskintekniken är av revolutionerande art och ställer alla, som före honom verkat på samma område, i viss mån i skuggan.

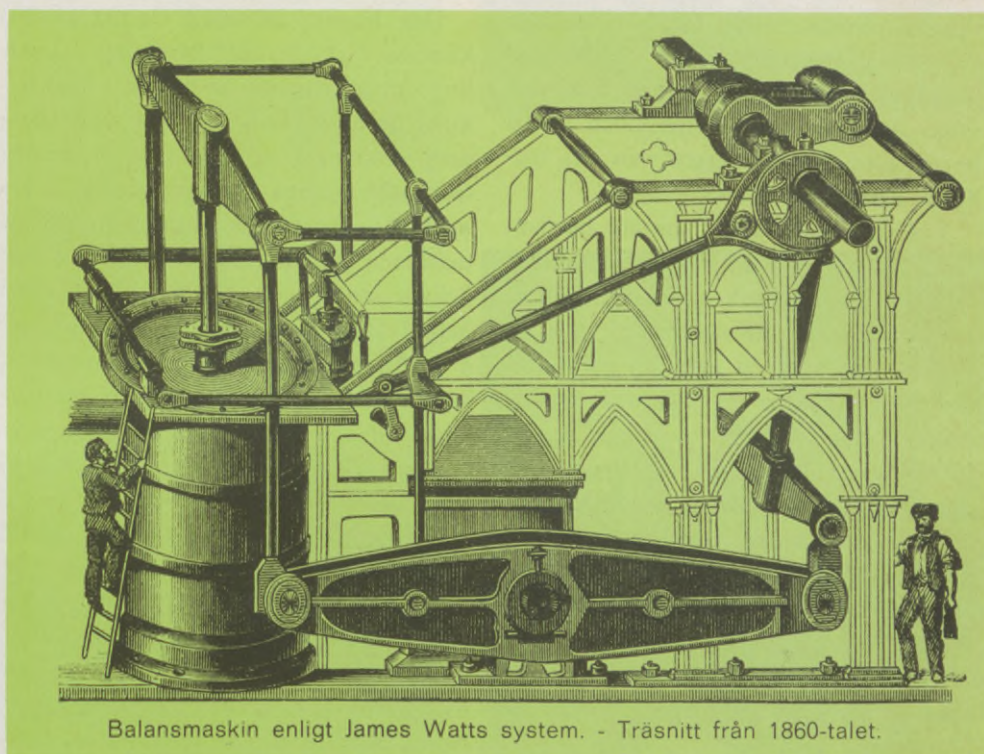
NÄR ÅNGMASKINEN KOM TILL SVERIGE

av TORE ATTELID

● Först skall några ord nämnas om vad som kan kallas ångmaskinens förelöpare. Så långt tillbaka i tiden som år 120 f. Kr. omtalar Heron från Alexandria en kula, vanligen kallad "Heron's kula". Denna bestod av ett klotformigt kärl, antagligen av tunn plåt, som var lagrat i två axeltappar liggande utmed samma diameter. I ett plan genom klotets centrum, vinkelrätt mot axeln, befann sig i klotets yta två vinkelformigt böjda utströmningsmunstycken. När vatten upphettades i kärlet till kokning genom eldning utifrån, strömmade ångan ut genom munstyckena och på grund av dessas böjning drevs klotet att rotera. "Heron's kula" anses vara förebilden till den moderna reaktionsturbinen. Den användes så vitt man nu känner till endast av prästerna vid gudstjänsterna. Av stort intresse är också att de lärda på den tiden ansåg ånga vara genom elden förtunnat vatten.

Efter Heron får vi ta ett långt hopp framåt i tiden för att träffa en föregångare till ångmaskinen. Det var en fransk fysiker, Salomon de Caus (f. 1576), som antydde att ånga kunde användas som drivkraft. Han var bl a verksam som ingenjör hos kurfursten av Pfalz under åren 1614–1620. Någon gång på 1610-talet påstod de Caus att man "medelst ånga från kokande vatten kan framdriva fartyg över oceanen och vagnar på landsvägarna och många andra underliga ting". På vad sätt detta skulle ske omtalar han inte. de Caus betraktades emellertid på grund av sina underliga idéer som en i högsta grad samhällsfarlig individ, och som sådan spärrades han in i en järnbur. Två år senare avled han efter denna omänskliga behandling.

Att de Caus sorgliga öde inte verkade avskräckande framgår av, att ett flertal vetenskapsmän ungefär samtidigt sysslade med problemet. Sålunda beskriver italienaren Giovanni Branca år 1629 en ångdriven maskin, som skulle driva en vadmalstamp, och hans landsman Evangelista Torricelli bekantgör 1643 sin upp-

Balansmaskin enligt James Watts system. - Träsnitt från 1860-talet.

täckt av luftens tryck. På grundval av denna märkliga upptäckt framkastade han, att därest ett lufttomt rum kunde åstadkommas, skulle lufttrycket användas som drivkraft. Det var också under experiment med lufttomma rum, som de första försöken att använda ångan som drivkraft såg dagen.

● Fransmannen Denis Papin synes ha varit den, som uppfann den atmosfäriska kolvångmaskinen, grundad på den tidigare gjorda upptäckten av lufttrycket. Denna s. k. "Papins gryta" bestod av en cylinder i vilken löpte en kolv. I tomrummet mellan cylinderns botten och kolven lät Papin förbränna en krutladdning. De därvid alstrade gaserna strömmade ut genom en ventil, som slöts när trycket inuti cylindern var lika med lufttrycket, varefter de återstående gaserna fick avkylas. Härigenom uppstod ett vakuum med påföljd att den yttre atmosfärens tryck pressade ned kolven.

Den engelske mekanikern Thomas Savery (f. 1650) konstruerade den första verkligt användbara ångmaskinen. Hans

maskin patenterades år 1698 och skulle framför allt användas för läns-pumpning av gruvorna. Savery var för övrigt den förste, som använde uttrycket hästkraft såsom mått på effekten.

Alla hittills uppräknade konstruktioner och projekt hade emellertid större eller mindre bristfälligheter av det ena eller andra slaget. Det blev en engelsk smidesmästare, Thomas Newcomen, förbehållet att föra fram den atmosfäriska ångmaskinen till verklig industriell betydelse. Hans maskin utgjordes av en kombination av "Papins gryta" och Saverys ångmaskin.

Sin första ångmaskin byggde Newcomen omkring år 1705, och den fick många efterföljare. Gruvorna, framför allt i England, hade alltmer övergått till underjordisk brytning, och man kämpade med stora svårigheter att hålla dem fria från vatten. På 1600-talet användes i Skottland för vattenlänsning skopverk, drivna av vattenhjul, och senare även kolvpumpar, likaledes drivna av vattenkraft.

I vårt land med dess stora gruvindustri uppstod lika bekymmersamma problem

som i England, när det gällde länspumpning, uppföring av malm etc. Vattenkraft användes i rätt stor omfattning genom de s. k. konst- eller stånggångarna, men detta förutsatte givetvis att vattenfall fanns i grannskapet av gruvanläggningen.

● De första planerna att i Sverige bygga en med ånga driven gruvpump enligt Newcomens system, daterar sig från år 1723. Det var en "wärcckdräng", "öfverste B. de Valair", som den 22 oktober 1723 erhöill nådigt privilegium "uppå en Wattumachins inrättning, igenom hwilken machine han lofwar wilja utur de djupesta Schakter och Grufwor utdraga en otrolig myckenhet watn". Privilegiet utnyttjades aldrig, och saken fick förfalla. Avsikten var att maskinen skulle ha uppförts vid Silfwergrufwan dvs troligtvis Sala gruva.

Två år senare eller närmare bestämt den 12 mars 1725 får svenske ministern i Haag, Preiss, besök av en lycksökare, en överste John O'Kelly, vilken sade sig "besitta wetenskapen at giöra eldmachiner til at utpumpa de med watn öfverströmda miner". Preiss översände genast en skrivelse till svenska regeringen och redogjorde för samtalet samt bifogade en ritning av maskinen, som nu förvaras i Riksarkivet. Av okänd anledning kom projektet aldrig till utförande. Den ovan nämnde "wärcckdrängen" hade varit John O'Kellys medhjälpare vid ett ångmaskinsbygge i närheten av Liège i början av 1720-talet.

Åran av att i vårt land ha uppfört den första ångmaskinen tillkommer en svensk, Mårten Triewald. Han var född i Stockholm den 18 november 1691. Föräldrarna var smidesmästaren Mårten Triewald och Birgitta Nooth. Han genomgick först Tyska Skolan i Stockholm och ägnade sig sedan åt handelsbanan. För utomlands och praktiserade och hamnade så småningom i London, där han tillträdde en anspråklös befattning hos den holsteinske ministern Fabricius. Efter någon tid fick han en bättre anställning hos den framstående industriidkaren Rodley, först som skrivare, sedermera som uppsyningsman över dennes stenkolsgruvor i New Castle.

Här kom Triewald säkerligen för första gången i beröring med "eld- och luftmachinen". Han fick vara med om leveransen och uppsättningen av en av Newcomens ångmaskiner, blev mycket intresserad av uppfinningen och studerade grundligt maskinens arbetssätt. Hur underligt det än låter lär uppfinnaren själv — Thomas Newcomen — ha varit totalt okunnig om fysikens lagar och kom ald-

rig riktigt underfund med sin egen maskins verkningsätt.

● Ångmaskinen hade i början av 1700-talet många brister. En brist, som vi förstår, men som man då hade svårare att inse, var att en massa ånga kondenserades i onödan, vilket hade till följd att endast 0,3 % av bränslets arbetsförmåga utnyttjades. Skälet till att en maskin sådan som Newcomens måste kräva synnerligen stor värmeförbrukning även om den var från värmeöverföringssynpunkt perfekt utförd, var de mycket låga temperaturdifferenser som maskinen arbetade med.

Den franske officeren Carnot (1824) klarlade i sin mycket berömda avhandling om utnyttjande av värme i ångmaskiner de lagar, som gäller för ångmaskiners verkningsgrad. Dessa visar, att den teoretiskt möjliga verkningsgraden stiger med storleken av den temperaturdifferens maskinen arbetar med. Detta har ju som bekant senare lett till arbete med överhettad ånga å ena sidan och kondenser å andra sidan. Att dåtida ångmaskiner krävde stora mängder bränsle berodde alltså inte uteslutande på bristfälligheter i byggnadsättet, även om ofullkomliga tillverkningsmetoder också bidrog.

● Mårten Triewald återvände hem till Sverige, uppfylld av entusiasm över eldmaskinens stora prestationsförmåga. Redan några månader efter hemkomsten framlade han ett förslag hos intressenterna i Dannemora gruvor, att vid den s. k. Norra Silfbergsgruvan uppsätta en "eld- och luftmachin" efter Newcomens system. Dannemora gruvor, som brutits sedan mitten av 1500-talet, hade fått allt större svårigheter att hålla sina schakt fria från vatten. Trots att ett flertal pumpverk installerats — både häst- och vattendrivna — förde dessa en hopplös kamp mot de inträngande vattenmassorna.

Triewald uppträdde nu som en räddare i nöden, men trots detta var det flera av delägarna, som presterade mot införandet av det nya påfundet. Men Triewald var energisk och erbjöd sig att på kontrakt tillverka och leverera en ångmaskin, som fullständigt skulle länsa den mest vattensjuka gruva.

I England, framhöll han, fanns sedan flera år tillbaka ett 30-tal ångmaskiner i arbete med utomordentligt goda resultat, och maskinen vid Dannemora skulle bli den fjärde i världen utanför Englands gränser. På ett sammanträde med gruvintressenterna den 21 oktober 1726 genomdrevs beslutet att bygga en ångmaskin.

Genast tog Triewald itu med det krä-

vande arbetet. Någon mekanisk verkstad i egentlig mening fanns vid denna tid inte i vårt land, utan delarna fick beställas från olika håll. Cylindern t. ex. göts av metall hos den välkände klockgjutaren Gerhard Meyer i Stockholm. Den var 9 fot hög och 3 fot i diameter. Arbetet utfördes på ett synnerligen skickligt sätt, och cylindern berömdes av Triewald, som den bästa dittills tillverkade.

Ångpannan, som var av koppar, tillverkades i Stockholm och anlände till Dannemora midsommaren 1727. Grunden till maskinhuset — som för övrigt kvarstår än i dag — lades den 2 maj samma år och arbetet framskred så snabbt, att huset var klart redan i slutet av juli samma år.

Hopsättningen av de olika delarna krävde stor skicklighet och vållade många svårigheter. Gruvförvaltaren Kröger skrev bl. a. i ett brev: "Vad Herr Directeuren Triewalds machinwerk angår, så förfares dermed dageligen, och förmenas det blifwa färdigt til nästa bergsting. Han har haft något besvär denna vecka med cistern eller vatenkistan, eftersom den ej warit så tät giord, som han åstundat; men ändtligen är denna swårighet öfvervunnen, så at cistern och kitteln nu stå fulla af vaten. Han har ock giort begynnelsen med stora pumpars ihopfogande, men måste först giöra en handpump, hvarmed han vill til en del utpumpa vatnet ur grufwan, inan han får tilfälle at nedsätta de stora pumpane".

● Först några ord om maskinens verkningsätt. Direkt över ångpannan stod vertikalt cylindern med sin kolv. Den var genom en kedja förenad med en flera meter lång, tung balans, tillverkad av grova stockar och placerad strax under taknocken så att balansens ena hälft stack ut utanför husväggen. I denna yttre ända fanns likaledes en kedja förenad med pumpstången, som förde pumpkannen i de stora tråpumparna upp och ned. Pumparna var för övrigt konstruerade i stort sett som dåtida gruvpumpar, nämligen som sug- och lyftpumpar.

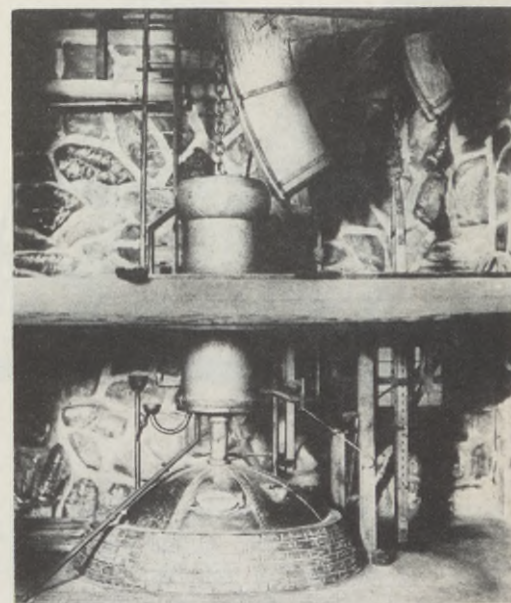
Stora vikten åstadkom, att balansen vägde över så mycket, att kolven i ångcylindern lyftes till det högsta läget. Ånga påsläpptes i cylindern under kolven med ett tryck obetydligt över atmosfärtrycket. Ångtilloppet stängdes därefter, och kallt vatten sprutade in i cylindern, varvid ångan kondenserades. Då uppstod vakuum i cylindern, och kolven trycktes av atmosfärtrycket hastigt nedåt, balansen vägde över åt motsatt håll och drog därigenom pumpkannen uppåt, och så hade maskinen gjort ett slag samt sugit och tryckt upp en viss kvantitet vatten. Pro-

Mårten Triewalds "eld- och luftmachin" vid Dannemora gruvor i Uppland. Uppförd mellan åren 1726—28. - Kopparstick från 1730-talet.

MÅRTEN TRIEWALD
(1691—1747)
Kopparstick från 1730-talet

Interiör av modellen av "eld- och luftmachinen" vid Dannemora gruvor.

ceduren med omväxlande insläppning av ånga och dennas kondensering upprepades därefter. Maskinen gjorde ungefär 14—16 sådana slag i minuten.

Efter ett års byggnadstid var maskinen färdig. Ångan släpptes på för första gången den 4 juli 1728. Triewald hade beräknat att maskinen skulle uppfordra ca 1.000 liter per minut, men detta resultat uppnåddes endast tidvis. Ångmaskinen krånglade ideligen, men Triewald arbetade ihärdigt för att reparera den och efter en tid hade vattnet i gruvan sjunkit hela 12 famnar.

Gruvförvaltaren är mindre nöjd med nymodigheten och rapporterar till gruvförvaltningen "att pumparne äro galna". Vidare klagar han över att driftskostnaderna blir för höga: efter två månaders drift har 57 stavrum ved förbrukats. Man kan lätt förstå den engelska författare,

som på 1700-talet skrev att ångmaskinen behöver en järngruva för sin tillverkning och en kolgruva för sin drift.

● Dannemoramaskinen arbetade med vissa avbrott till i november 1729 då det blev stopp. Gruvan var då nästan tömd på vatten, endast fyra famnar återstod. Den 15:e i samma månad rapporterade ånyo gruvförvaltaren: "Den 13:e kom maskinen i gång men så olyckligt, att den ännu i denna stund ej går; än kom den att gå sönder, än drager den intet vatten, än fastnar pistonen i cylindern, så att hela verket stadnar, som aldrig tillförne passerat, så att man ej vet, hvad man vidare om detta verk skall tänka".

Maskinen hade kostat gruvdelägarna ungefär 25.000 daler kopparmynt, en anseelig summa på den tiden, och när maskinen ej kunde sättas i gång, började de nu mista tålamodet. Enligt kontraktet

hade Triewald förbundit sig att läns-pumpa gruvan, men detta hade inte skett. Alltså förelåg här kontraktsbrott. Gruvintressenterna öppnade en process mot honom med begäran om skadestånd.

Men denna behövde aldrig slutföras. År 1735 nedföll pumpanläggningen i gruvan och ramponerades fullständigt. Året därpå var olyckan åter framme. "Den 6 juli något före middagen slog åskan ned vid norra sidan af taket å maskinhuset, men gick åter ut på södra sidan af taket utanför reservoaren, hvarest den sönderslog 2/3 af taket, dervid skorstenen remnade". Därmed var vårt lands första ångmaskin definitivt förstörd.

● Det dröjde ända till år 1763 innan ångmaskin nummer två uppsattes i vårt land. Det var vid Persbergs järngruva i Värmland, men då är vi redan inne på ett nytt kapitel i ångmaskinens historia.

Första besöket i Stockholm

av ERIK RANSEMAR

Kriget var slut och Sverige öppnade fabriksportarna igen. Nu kunde man resa runt i landet och ta jobb där det bäst passade. Industrin körde för fullt, man hade ont om arbetare och man behövde inte visa upp yrkeskunskaper, framförallt inte om man var ung och frisk. Arbetsförmedlingen började göra skäl för namnet, den hade arbeten att förmedla.

Jag åkte in till arbetsförmedlingen i Karlskrona en dag när jag kommit hem från vinterkursen på folkhögskolan. Det var i början av april.

Hade inte något speciellt jobb i sikte. Det enda jag föresatt mig var att inte mer ställa mig inne på fabrik.

Det var tomt i arbetsförmedlingens väntrum, men två taniga, flinande stadsgrabbar stod inne hos arbetsförmedlarn när jag gläntade på dörren. De log och blinkade föraktfullt mot arbetsförmedlarn. Han satt djupt böjd över telefonkatalogen och sökte uppenbarligen efter ett viktigt telefonnummer.

— Du får vänta ett tag, röt han mot mig när han av den förändrade tonen i rummet förstod att något nytt inträffat.

— Låt honom komma in, sa den sma-

le grabben. Här finns ju för fan aldrig något ändå.

— Vad springer ni här för då, sa arbetsförmedlarn ilsket.

— Vi är ju tvungna för fan, sa båda grabbarna samtidigt.

— Inga pengar annars, sa den kraftigare grabben.

— Du får vänta utanför tills jag säger till, sa arbetsförmedlarn strängt till mig.

Jag stängde dörren med varsamhet. Jag skulle ju in där senare och man vet aldrig vad som kan hända, om man inte går försikt fram i miljöer man inte känner till så bra.

Medan jag väntade på att arbetsförmedlarn skulle bli färdig med sina besvärliga sökande läste jag det som fanns att läsa på anslagstavlor i arbetsförmedlingens väntrum. Man sökte folk till gjuterier i Småland, järnverk i Gästrikland, glasbruk i Surte och varven i Göteborg. Men längst ner på en tavla hittade jag en lapp som gav mig idén till vad jag skulle kräva av arbetsförmedlarn den här våren.

Det var tyst och stilla i arbetsförmed-

lingens väntrum. Inget hördes från arbetsförmedlarnas arbetsrum. De var väl isolerade från omvärldens ljud och arbetssökande och framförallt från arbetsförmedlarn som väntade att något skulle hända dem. Arbetsförmedlarna såg ut att gå en lycklig tid till mötes, ty nu rasade de nya jobben in till arbetsförmedlingarna i allt större mängder för varje dag. Och arbetsförmedlarna hade så mycket att göra med att prydligt och ordentligt föra in alla uppgifterna om de lediga platserna på sina kort och statistikblanketter, stoppa in korten i vaggorna och statistikföra vad som hände, att de knappt hade tid att föra några långa samtal med de arbetssökande som dropade in.

— Nu kan du gå in, sa grabbarna när de kom ut efter en stund. De lämnade dörren öppen.

— Ta inte bara va skit som helst, sa den smale grabben och flinade brett.

— Jaha, sa arbetsförmedlarn. Han satt och blåddrade i sin box, eller vagga som de själva sa, med kort. Han tittade på mig en sekund. — Det är våra besvärliga grabbar dom där som var inne nyss.

Här har jag ett par hundra jobb minst att erbjuda dom men dom vill inte flytta. Dom vill inte från stan, sa han med högre röst och betonade varje ord mycket noga. — Det är väl därför att dom vet att i den här stan finns det inga jobb för dom. Dom är alldeles för kända här. Och det här är ju inte någon fabriksstad. Vad kan det vara som binder dom vid den här stan? Det vore bra nyttigt för dom att komma från stan ett tag. Friska grabbar!

— Vad hade du tänkt dig då, sa han med lite vänligare röst till mig.

— Trädgårdsjobb. Jag åker gärna iväg någonstans.

— Jaha. Har du jobbat med det tidigare?

— Jag är ju uppväxt på landet. Och hemma har man fått hjälpa till under alla år. Så nog kan jag hantera både en spade och en räfsa alltid.

— Vad har du gjort senast då?

Jag langade fram mitt intyg från folkhögskolan.

— Bra, sa arbetsförmedlarn uppskattande. Det ska inte bli svårt för dig att få ett jobb. Det är bara att välja. Här,

sa han och plockade bland sina kort, efterfrågas trädgårdsanläggningsarbetare i Surte, Hofors, Skultuna, Norrahammar och utanför Stockholm.

— Det är nog bäst du tar ett jobb som trädgårdsanläggningsarbetare, sa arbetsförmedlarn farbroderligt. Där har man inga krav på vana nämligen. Det finns också jobb som trädgårdsarbetare men dom kräver vana från växthus, tre års vana minst och så vidare.

Jag hade inte något att invända. Trädgårdsanläggningsarbetare passade mig precis även om det var ett långt ord. Då fick man jobba utomhus. Och nu var det snart vår och det skulle komma en sommar. Vad jag skulle göra när vintern kom hade jag inte funderat närmare på.

— Skultuna låter bra, sa jag. Jag vill inte till Stockholm för där blir det väl bara besvärligt att få tag i ett rum. Kan dom fixa rum i Skultuna?

Arbetsförmedlarn tog upp ett kort ur vaggan efter att först ha satt in en markeringslapp.

— Tillhandahåller möblerade rum i radhuslägenheter, läste han från kortet. Det låter väl bra?

— Jag tar det.

— Fyll då i den här blanketten, sa arbetsförmedlarn och gav mig en lång blankett med många rader och kolumner. Fyll i den så noga du kan. Det kan du göra i lugn och ro i väntrummet så ska jag under tiden ringa till kollegan i Västerås och höra efter att allt är som det ska. När kan du åka förresten?

— När som helst.

— Det kan nog inte bli före måndag ändå, sa arbetsförmedlarn.

Det fick tydligen inte gå hur snabbt som helst.

På måndagen åkte jag iväg. Jag hade bestämt att åka över Stockholm och arbetsförmedlarn hade inte invänt mot den resvägen.

Klockan halv sex var jag nere på järnvägsstationen i Karlskrona och fick min biljettrekvisition förvandlad till en enkel biljett Skultuna över Stockholm—Tillberga.

Det var min första långresa och jag var nitton år. Jag hade aldrig varit i Stockholm. Stockholm, det var en dröm för landsbygdsgrabbarna. För mig var den det av ett annat skäl också. Min far

var född i Stockholm och Stockholm hade alltid haft något oförklarligt mystiskt över sig. Min far hade fått ge sig iväg som sexåring från Stockholm. Hans far hade stuckit iväg från familjen och modern kunde inte klara den stora barnskaran. Min far och hans tvillingbror blev utackorderade. De hamnade hos den tidens småbönder, min far i Blekinge, min farbror i Östergötland. Men medan min farbror sedermera sökte sig tillbaka till Stockholms omgivningar, han bodde länge i Sundbyberg, så stannade min far kvar i Blekinge.

Jag hade ett paket smörgåsar med mig. Det hade min mor efter mycket övertalande lyckats få mig att acceptera. Av erfarenhet sa jag nej till att ha med mig kroppkakor. Det hade nämligen min far haft med sig den enda gång han under min barndomstid gjorde en resa till Stockholm och det hade inte gått bra. Redan i Alvesta hade han ätit upp de kalla kroppkakorna och sedan fick han tillbringa resten av resan på tågtoaletten. Jag hade föresatt mig att via en fönsterplats se hur Sverige tog sig ut från järnvägen. Och även om jag inte misstrodde min mors kroppkakor ville jag inte ta några risker. Och det är dåligt med utsikten från toalettön i en järnvägsvagn.

Jag kom till Stockholms central vid sextiden på morgonen och gick snabbt ut på perrongen när tåget hade stannat. Jag kände mig pigg och utsövd trots att min sovplats varit den hårda träbänken i en tredjeklasskupé. Men det var inte mycket folk med tåget, så jag hade kunnat vända mig och böka lite hur som helst på min bänk när jag väl hade lagt mig. En vänlig konduktör hade släckt ner lamporna i vagnen utan att jag hade lagt märke till när han gick igenom vagnen.

Jag kände en ilning av spänning och glädje i maggropen. Det luktade storstad, det var en doft som inte fanns i Karlskrona eller Kalmar eller Borgholm. Jag gick in på ett kafé på Centralen och köpte kaffe och två stora smörgåsar. Jag åt sakta men samtidigt med glupan-

de aptit. Jag hade ingen brådska. Jag hade hela morgonen och förmiddagen på mig innan det tåg gick som skulle föra mig till Skultuna. Det var en lång tid för den som sällan fick planera sin tid efter eget gottfinnande.

Jag åt sakta för att kunna sitta kvar länge. Jag ville sitta mig säker, känna att jag fått en överblick över hur Stockholm skulle upplevas. I det här ögonblicket var den lilla bit av Stockholm som jag satt på hela Stockholm. Ty ingenting är stort och ingenting är smått i människors liv, det är bara en fråga om man själv eller någon annan bestämmer är stort eller smått. Det är alltid bara en fråga om relationer och om positioner i samhället och vem som bestämmer.

Så gick jag ut på Vasagatan. Solen var stark, det var ett ljud av sjudande aktivitet som jag utan värderingar förknippade med storstadsliv. Där jag stod i morgonljuset på Vasagatan var jag en enda stor registrator av allt det okända men ändå på något sätt kända som strömmade emot mig.

Jag hade aldrig stått på Vasagatan förut, det måste jag erkänna, om någon skulle kräva sanningen av mig. Men allt tycktes mig bekant ändå, liksom i en glaskupa hade jag tidigare sett bilarna som strömmade förbi Centralen, folk som gick över gatorna, poliser som patrullerade, träd och hus. Jag hade inte bara sett dem som döda och livlösa föremål på de fotografier som min far haft med sig från sin resa till Stockholm, i mina barndomsdrömmar hade jag sett hur bilarna verkligen rörde sig, hur tät trafiken var och hur skyndsamt folk sprang över gatorna.

Jag hade inte några planer på vad jag skulle se eller vart jag skulle gå. Jag valde att gå till höger bara därför att jag tyckte att det såg ljusast ut där. När jag fick se Stadshusets torn bestämde jag mig för att gå dit. Var inte min far född på Kungsholmen?

Jag gick hela Hantverkargatan fram till Fridhemsplan. Men hur jag kom därifrån och var jag var någonstans den här förmiddagen i övrigt, innan jag vid

11-tiden befann mig på Stureplan, det har jag idag inget som helst minne av. Jag minns bara att jag någonstans under min vandring kom fram till en liten smal gata, där jag gick in på ett litet mörkt kafé, där dörren hela tiden stod öppen, och där man serverade smörgåsar av det där mastiga slag som man annars bara kunde få på byggarbetsplatsernas bodkaféer eller byggsjapp.

Jag stod på Stureplan och jag hade en halvtimme på mig att komma till Centralen innan tåget till Vansbro skulle gå. Spårvagnarna kom och gick och det var lätt att stiga på dem. Men jag visste inte åt vilket håll jag skulle åka och nu vågade jag inte chansa. Jag stod där tvekan i fem minuter. Sen var jag tvungen att bortse från att jag var från landet. Nu var jag tvungen att göra bort mig.

Jag såg på dem som stod runt omkring mig. En äldre kvinna såg snäll ut.

— Förlåt mig, men åt vilket håll ska man åka om man ska till Centralen?

— Var det mig ni frågade, sa kvinnan. Hon såg överlägset på mig.

— Ta den där vagnen, gosse, sa en liten kraftig man i arbetskläder som tydligen hade hört min fråga. Jag hade inte sett honom förut när jag såg mig omkring.

Jag fick inte fram ett ljud, steg hastigt och slingrande på den spårvagn som den lille kraftige mannen pekat på. Själv stod han kvar på Stureplan, när spårvagnen gick, men kvinnan som jag frågat gick före mig upp på vagnen.

Jag borde ha sagt tack, tänkte jag. Nästa gång ska jag köpa en karta över Stockholm. Då ska man inte behöva fråga folk om var man är någonstans eller hur man ska åka. Man behöver inte göra bort sig då.

Jag köpte en karta över Stockholm på Centralen. Jag studerade den noga på resan till Skultuna. Det finns en spänning i att först efteråt se var man har varit någonstans här i livet. Det är kanske mer spänningsfyllt än att noga förbereda sina färder. Det är bara synd att den djärvheten endast finns när man är ung. ●

PACEMAKERN

-maskinen som hjälper hjärtat

Cirka 8 000 människor i vårt land går omkring med en pacemaker under huden. Det är en liten sinnrik maskin som har till uppgift att stimulera hjärtat att fungera jämnt och bra. GUNNAR NILSSON har besökt docenterna Ingvar Karlöf och Hans Lagergren vid Karolinska sjukhuset i Stockholm för att få en översikt över pacemakerkirurgins utveckling i vårt land.

Båda är docenter inom var sitt ämnesområde inom medicinen: Hans Lagergren är kirurg och Ingvar Karlöf kardiolog och närmast verksam inom den kliniska fysiologin. De båda forskarna har samarbetat under en lång rad av år. Flera uppsatser om pacemakerterapi bär båda författarnas signum. Det är otvivelaktigt så att deras samarbete är symbiotiskt, alltså till bådvas fördel. Kardiologen kan ge impulser till kirurgen och vice versa, men när jag träffar dem en kulan vinterdag 1977 är det Hans Lagergren som för ordet med korta och väl genomtänkta inpass av Ingvar Karlöf.

Historik

I sin avhandling "Konventionell och förmaksstyrd pacemakerbehandling vid Adams-Stokes syndrom och komplett A-V Block", utgiven 1966 har Hans Lagergren samlat några intressanta data om den hjärtsjukdom, som man numera behandlar med pace-makerterapi.

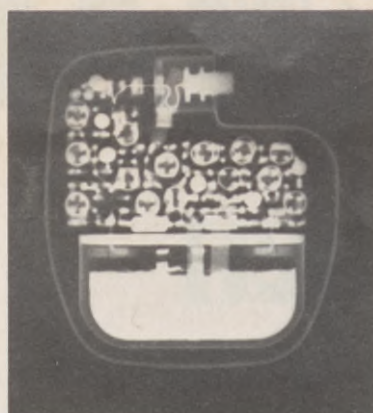
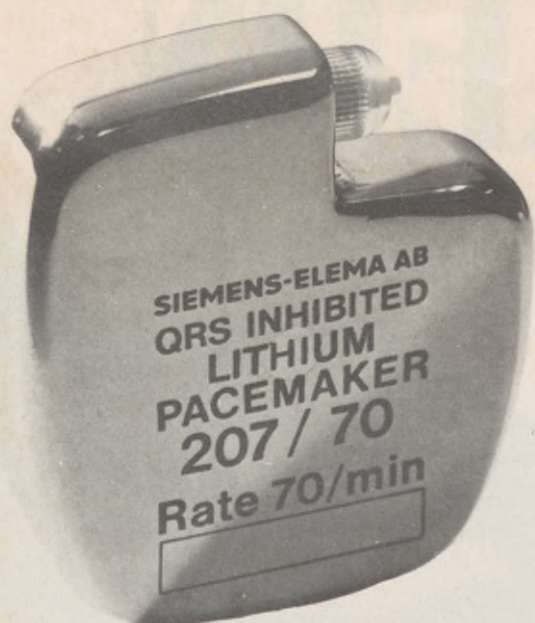
Den som först beskrev sjukdomen, som karakteriseras av långsam puls med svimningsattacker, var Gerbezius (1691), vilken också citeras av Morgagni i dennes beskrivning (1769). Spens (1793) och

Burnett (1827) trodde att symtomen tydde på epilepsi. Sedermera drog Adams (1827), Mayo (1837), Gibson (1838), Holberton (1840), Worthington (1840) och Stokes (1846) slutsatsen, att svimningsattacker berodde på den låga pulsfrekvensen. Det var Huchard 1890, som ansåg att sjukdomen skulle kallas Stokes-Adams disease, och i vårt land benämner man sjukdomen Adams-Stokes syndrom, enligt His jr:s förslag 1899.

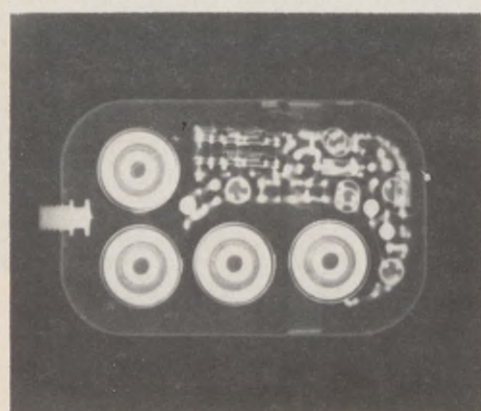
Några andra data kan vara av intresse: Gaskell (1883) konstaterade att långsam puls uppstod, när hjärtats retledningssystem skars av. Han utförde sina experiment på sköldpaddor. His jr (1893) beskrev, efter att ha studerat embryonala hjärtan, anatomiskt retledningssystemet. Erlangers experiment åren 1905—1909 lämnade väsentliga bidrag till kunskapen om hjärtblock och Adams-Stokes syndrom. 1917 registrerades första gången EKG av en Adams-Stokes-attack hos en människa av Robinson och Bredeck. 1932 introducerade Schwartz och Jezer en metod att skilja mellan Adams-Stokes-attacker som orsakats av att hjärtmuskulaturens sammandragning i kammaren uteblir och attacker, orsakade av aryt-

miska förändringar i kammarfunktionen.

Vid slutet av 1700-talet hade Galvani uppfunnit sitt elektriska element och i början av följande århundrade konstruerade lärjungen och efterföljaren Volta sin berömda stapel, som för övrigt av många anses avgörande ha bidragit till inte bara den andra industriella revolutionen utan också till de många och eleganta naturvetenskapliga upptäckterna under nittonde århundradet. 1800-talet var för övrigt i många avseenden en guldålder inom naturvetenskapen och därmed också inom medicinen. Många avgörande upptäckter gjordes. Galvanis lärjungar hade fått godtlår att sprattla genom att leda elektriska impulser till dem. Därför var det förmodligen logiskt att Aldini 1819 föreslog att man skulle stimulera hjärtverksamheten vid medvetlöshet med s k galvanisk ström. 1873 framförde Walshe samma förslag. Trots att Hyman redan 1932 beskrev en pacemaker skulle det dröja ända till 1954 innan pacemakerbehandling introducerades i terapin. Det var nämligen då som Zoll beskrev sin metod att stimulera hjärtat genom elektroder, som fästs på

En pacemaker av typ 217/70 väger inte mer än 100 gram. Lägga märke till de mjukt rundade hörnen.

bröstkorgen. Metoden användes med framgång i akuta situationer, men orsakade kraftiga sammandragningar av bröstkorgsmuskulaturen pga den relativt höga spänningen (100—200 V). En elegantare metod introducerades av Thevenet, Hodges och Lillehei 1958, då man började anlägga elektroden i hjärtmuskulaturen genom att leda den genom huden och bröstkorgen. Weirich och andra forskare kopplade elektroderna till en liten bärbar pacemaker.

Den här korta historiska översikten ger bara brutna fragment av en vetenskaplig verklighet, som är fylld av tusen sinom tusen misslyckanden, nattliga mödor och tankebesvär. Vad vi bara kan ana men knappast förstå är de många och långa årens vetenskapliga kamp — också kamp mot tvivlare och olyckskorpar, skeptiker, vilka med all rätt kantar vetenskapens Via Dolorosa.

Utveckling

Inom vetenskapen sker tillsynes harmlösa framsteg ändå språngvis. Från åren då de första pacemakrarna började användas och dagens intravenöst anlagda elektroder och förfinade impulsgivare är

språnget måhända lika stor som från Bröderna Wrights dubbeldäckare till dagens hypersnabba Concorde.

Mellan ligger en period av sofistikerade vetenskapliga spekulationer, experiment och medicinska resonemang, svindlande för tanken och fantasieggande på grund av de perspektiv de öppnar.

1958 använde Veirich och andra forskare elektroder som fästs på hjärtmuskulaturen genom att brösthålan öppnades genom ett snitt. Impulsgivare var en bärbar sk extern pacemaker. Idag, när Hans Lagergren opererar, anläggs elektroden intravenöst (genom en ven) och pacemakern anläggs under huden. Det är inte bara operationstekniken som förbättrats. Elektroder, impulsgivare och pacemakerns strömkälla har förbättrats. Tekniken har utvecklats parallellt med de kirurgiska framstegen och kardiologins landvinningar.

Först på thoraxkliniken

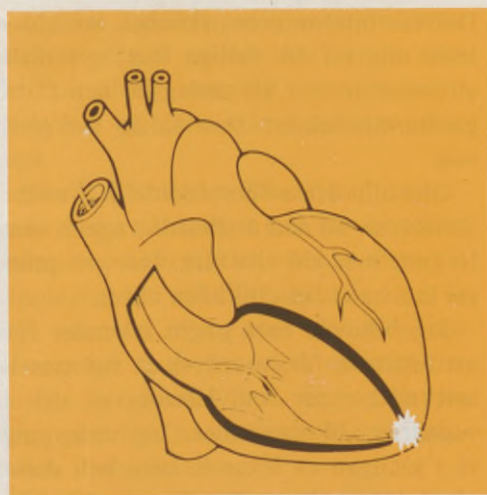
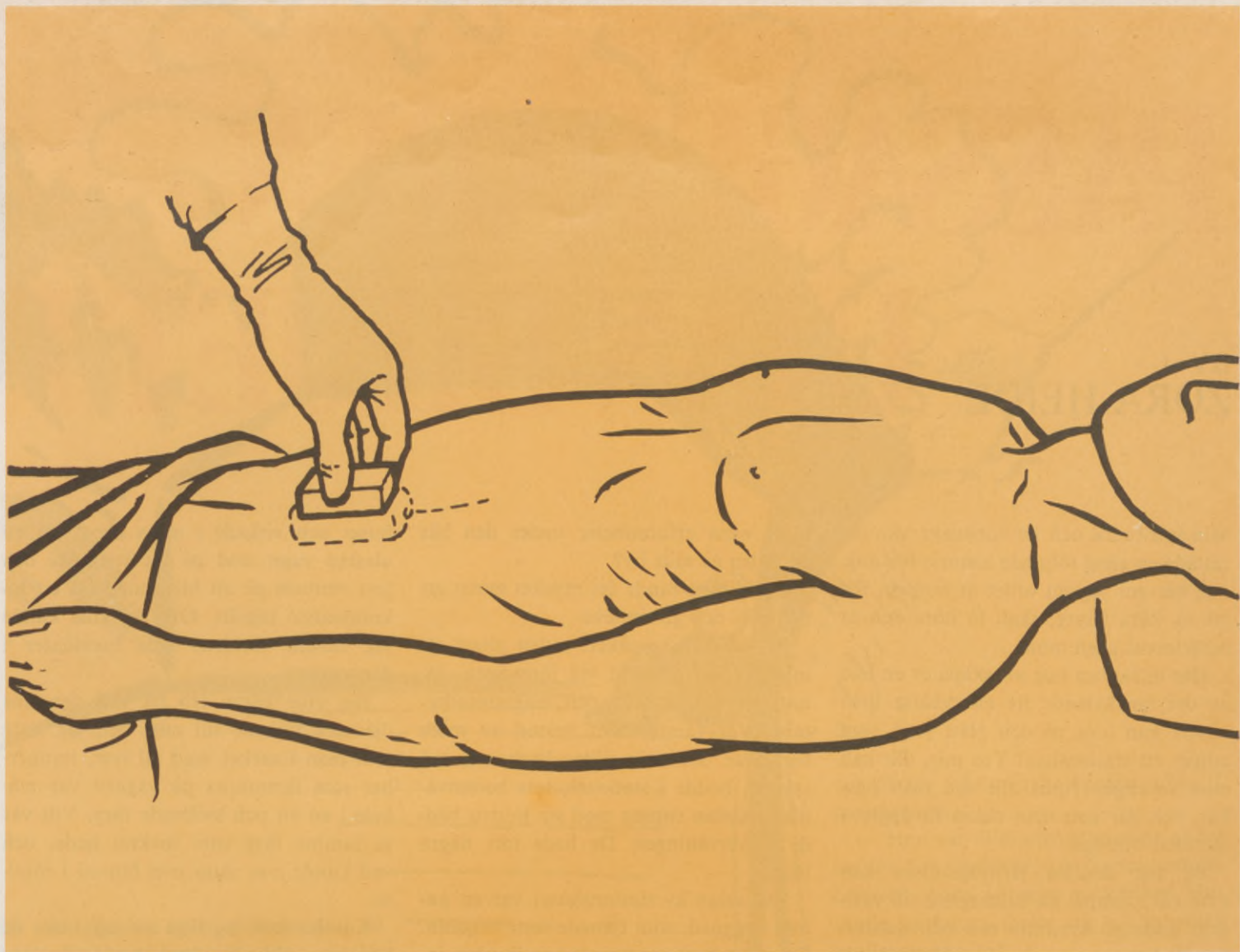
De första pacemakerimplantationerna i Sverige skedde på Karolinska Sjukhusets Thoraxklinik, inalles ett tjugotal patienter opererades under åren 1959—1962. Impulsgivaren var försedd med ett

kvicksilverbatteri, som sedermera utbytts mot ett mikrokadmiumbatteri. De första operationerna genomfördes så att bröstkorgen öppnades med ett snitt. Om de första årens erfarenheter säger docent Lagergren bla följande till Status medarbetare:

— De som först opererades var patienter med medfödda hjärtfel, och senare tillkom äldre patienter. Även om prognosen för de första operationerna var god, tillstötte en del problem. Elektroder lossnade och batterierna räckte inte alltid till. Vissa degenerativa förändringar uppstod såsom bindvävsbrosk mellan förmak och kammare, och naturligtvis fanns alltid risk för infektioner. Att anbringa elektroden var i och för sig inte så komplicerat. En mjuk elektrod anbringades vid spetsen av höger kammare och anlades under huden.

—Vad vi mest fruktade då var eventuella komplikationer såsom blodproppar. De flesta patienter opererades i vaket tillstånd efter lokal anestesi (bedövning). Tidigare bedömde vi att risken för patienterna var större vid sövning.

Första året opererades ett fyrtital patienter, medan man idag i Sverige ge-

nomför ca 1 500 operationer per år. Ca 8 000 personer lever med pacemaker i vårt land. Även om statistiken bedöms som osäker beräknar man att antalet nytillkommande patienter uppgår till 178 per en miljon invånare mot tidigare 75 per miljon invånare och år. I Stockholm kan man sägas ha nått ett visst optimum på uppemot inalles 200 patienter per år.

Förfinad teknik

Utvecklingen går mot allt moderna impulsgivare och nya behandlingsmetoder.

Genom allt mer förfinade pacemakrar och nytt elektrodmaterial söker man lösa de mest besvärande tekniska problemen. Att samarbetet läkare/tekniker ingalunda är ointressant framgår kanske bäst av utsikterna för pacemakerpatienterna att i framtiden få kvicksilver- och kadmiumbatterierna utbytta mot atombatterier med en livslängd på 20—30 år mot nuvarande 3—4 år.

Av vårt samtal med docenterna Karlöf och Lagergren förstår vi också att tekniken är till hjälp vid kardiologernas och kirurgernas ansträngningar att t ex eliminera bristande synkronisering mellan förmak och kammare. Sk oberoende slag är till besvär och våda för patienterna och leder inte sällan till hjärtinsufficiens och svimning. En metod är då att anlägga sk förmaksstyrd pacemaker istället för en pacemaker med fasta slag. I USA har man anlagt så kallad kammarinhiberad pacemaker, som ger impulser, när hjärtat själv inte fungerar.

Även om forskarna uttrycker sig elegant och obesvärat om allvarliga medicinska och tekniska problem, anar man mödorna bakom verken — både de re-

dan fullbordade och de som inte lämnat spekulatonernas och de sköna tankarnas värld.

Även om atombatterier med en livslängd på upp emot trettio år är en möjlighet kan litiumjodidbatterier med livslängden 9—10 år vara att föredra.

Man kan då säga att kirurgen vet teknikens möjligheter, men att kardiologen genomskådar dess begränsningar. Ännu vet man heller inte allt om hjärtats retledningssystem, och man har heller inte funnit det idealiska elektrodmateriallet.

Sammanfattningsvis kan man säga, att säkerheten idag är hög och var förvänsansvärt god redan från början, när pacemakerterapien introducerades. Tekniken erbjuder månhända större möjligheter att tillgodose individuella krav och erbjuder antagligen i framtiden större anpassning till individuella variationer. Den ena människan är dock inte den andra lik, och det kan säker vara något av en tröst, att det redan idag finns patienter som levat länge med pacemaker utan att egentligen tänka på att deras hjärta drivs med en sofistikerad uppfinning som påpassligt levererar sin ström av elektroner.

PASSAGERAREN UTAN BILJETT

av
ZORA HEIDE

Min spirituelle och humoristiske vän berättade en gång följande historia för mig, och här ger jag nu ordet åt honom, för att ni, kära läsare, skall få höra den ur berättarens egen mun:

Har ni fantasi nog att skapa er en bild av det omväxlande liv en tvåårig liten knatte kan leva på den plätt jord, som omger ett stationshus? Tro mig, där kan man verkligen finna allt vad man önskar, och där kan man också få uppleva det mest otroliga . . .

På den ändlösa järnvägsrälsen kan man till exempel gå balansgång till världens ände på krumma ben och mästerligt balansera sin kropp. Naturligtvis händer sådana spännande ting alltid i närvaro av stränga fullvuxna, som med sluga miner försäkrar en att man utan deras tillsyn och uppsikt inte skulle kunna undvika att mosas sönder under något framrusande lokomotiv.

Om man ändå lyckas kravla sig upp på rälsen, får man bara några sekunder på sig för den spännande balansgången, eftersom en kör av röster skriker sina litanior:

— Bort från rälsen, dummerjöns, räcker det inte med gården för dig att leka på!

Eller så ropar man i kör som stuckna grisar:

— Herre Gud, iväg med dig, nu kommer det ett tåg!

Jag var alldeles för dum och oerfaren de åren för att veta att tågen alltid kommer på bestämda tider och stinsen eller någon stationskarl, då går ut på perrongen med sin runda spade och vinkar åt tåget och lokföraren.

Trots allt gjorde man allt för att hindra mig i mina upptåg och man skrek sådana ord åt mig och inte sällan fick jag så mycket smörj, att min bak var rödare än den rödaste ungerska paprika. Skulle jag inte ha den minsta lilla rätt att göra

mina egna erfarenheter under den här perioden av mitt liv?

Lyckligtvis fanns det mycket annat att utforska och genomleva.

Ni har kanske säkert redan gissat att min far var anställd vid järnvägen. Ja, min far var banvakt och magasinarbetare. Vår familj, som bestod av mina föräldrar och min äldre bror och två systrar, bodde i stationshusets bottenvåning, medan stinsen med sin hustru bodde i övervåningen. De hade inte några barn.

Vid sidan av stationshuset var en annan byggnad, som tjänade som magasin. Området runt magasinet var mycket intressant. Dit kom en massa människor med lastade vagnar och med stora ögon iakttog jag beundrande hästarna. Eftersom de ibland måste stå där i timmar, gnäggade de missnöjt och sparkade med sina hovar och kunde röra på vagnarna ett stycke. Strax blev de snart varse om att tyglarna fortfarande hölls av starka nävar och piskan gjorde dem uppmärksamma på att husbonden fanns kvar. Det hände ibland att någon vänlig bybo lyfte upp mig i en vagn och körde mig några centimeter.

I magasinet, som nästan alltid var fullt av saker och ting, som antingen skulle hämtas eller lämnas för transport, fanns det goda möjligheter för mig att springa fram och tillbaka på mjuka säckar, eller så kunde jag hoppa upp och ned på säckar, som var fyllda med säd och annat som bönderna sålde.

Jag fick leka vid magasinet tillsammans med andra barn, men alltid stod jag under min fars stränga kontroll. Jag vande mig vid att leva under hans stränga beskydd, men ibland försökte jag komma undan honom. Behovet av oberoende och frihet växte inom mig.

En helt vanlig dag kom i all hemlighet en liten djävul på besök i stations-

huset och viskade i mina öron, att en olastad vagn stod på ett stickspår och just väntade på att bli växlad till ett inkommande tågsätt. Om jag ville kunde jag famna världens vida horisonter i den vagnen.

Jag ville gärna tro på vad den lilla djävulen viskade till mig, och jag satte min plan i verket med all iver, isynnerhet som lämmarna på vagnen var målade i en vit och lockande färg. Vitt var ju samma färg som sockret hade, och vad kunde mer sätta min fantasi i rörelse.

Kanske skall jag säga att jag under de här åren älskade sötsaker mer än den natur, som jag senare kom att älska. Det var inte naturens skönhet, som lockade mig till det farliga företaget utan alltsammans var ett utslag av den rätta gurmantinstinkten, som aldrig övergivit mig.

Om allt detta filosoferade jag under lämmarna till den åtråvärda vagnen som lockade med sin vita färg. Inte ens prinsar kan ha sådana tillfällen i livet.

Jag behövde bara några sekunder för att lura min far, som just då var sysselsatt med varor som lastades ur och i vagnarna vid magasinet. Jag smög mig in i klungan av lekande barn och detta gjorde förmodligen min far något lugnare. Snart hade jag hittat vägen till den hägrande vagnen.

Med en hel del möda och besvär lyckades jag ta mig upp i vagnen och i upprymd iver och överväldigad av nyfikenhet, tog jag mitt paradiset i besittning.

Redan då visade sig min riktiga och optimistiska natur, som fick mig att tro att allt som var vitt också var sött.

Vagnen som jag nu satt i en smula desillusionerad var bestämd att transporteras till nästa station. Den kopplades snart till ett vagnsätt och helt plöts-

ligt var jag den ende passageraren på det långa tåget, som satte sig i rörelse mot okända mål.

Jag vet inte om min vagabondnatur väcktes till liv på den här resan, men den har aldrig övergivit mig och sedermera har jag gjort många turnéer i Europa.

Ni vill säkert föreställa er hur jag började skrika på hjälp i den här hopplösa situationen som mycket väl kan illustrera sanningen att allt som är vitt inte är sött, eller att allting som står stilla inte är orörligt. Jag var också optimist under de här ögonblicken, då jag hoppades genomleva någonting nytt och spännande under resan.

Ena lämmen i vagnen var öppen, och jag kröp in i ett hörn för att inte falla ur vagnen, som krängde till ibland och skakade, särskilt i kurvorna. Skenskarvarna dunkade regelbundet och mina barnaögon kunde betrakta landskapet som rann förbi mig. Jag föreställde mig i min fantasi hur djuren i bergen och de stora skogarna säkert skulle äta upp mig, om jag föll ur vagnen.

Medan jag njöt av resan, hade man upptäckt att jag var borta och vid stationshuset bröt rena paniken ut.

Min far som alltid då och då kastade ett öga på mig när jag lekte med de

andra barnen, kunde inte se mig och allt mer utan hopp att någonsin finna mig letade han igenom vår bostad och berättade alltsammans för stinsen och hans hustru, som verkligen älskade mig som sitt eget barn.

Alla blev upprörda och genomsökte varje kvadratmeter av omgivningarna. Om mig talade man nu, föreställde jag mig, i en helt annan ton än annars, en mild och klar ton. Mina syskon ansåg förmodligen att jag inte alls var någon olydig och bråkig knatte, utan att jag var så kär och dem tillgiven att det var mödan lönt att söka efter mig. Nog borde man åtminstone söka finna mig. Man ansåg förmodligen att jag borde ges förlåtelse för mitt tilltag, eftersom jag inte kunde förstå bättre, liten som jag var.

Min mor grät och förebrädde min far för hans ouppmärksamhet.

— Du vet ju att den här knatten inte kan alltid veta vad han egentligen gör,

och därför måste du ha ögonen med dig med honom.

— Han var tillsammans med de andra barnen och därför trodde jag inte att jag behövde tänka närmare på honom. Hur skulle jag kunna tänka mig att han bara skulle ge sig iväg?

— Var är mitt lilla hjärtegryn, min lilla gullunge?

— Var nu inte så där lipig, vi skall nog finna honom, om vi bara söker tillräckligt länge. Jag tror inte att jorden slukat honom, menade min far.

Medan allt detta pågick där hemma fortsatte jag min upptäcktsresa ut i världen. Kilometer efter kilometer rullade jag vidare. De här tio kilometrarna till närmaste station visade sig vara en otroligt lång sträcka, som det tog tid att passera. Jag visste egentligen inte i vilken riktning jag färdats och inte var jag befann mig, när vagnen stannade, så därför föredrog jag det säkra framför det osäkra och stannade kvar i vagnen.

Bromsaren kopplade ifrån vagnen och hans yrkesinstinkt sade honom tydligen att han borde ta sig en titt i den. Vilken överraskning väntade inte honom. I ett litet hörn låg en liten svartklädd parvel på de vitmålade bräderna.

— Vem är du din krabat?

Jag tittade ointresserat på honom och svarade inte. Istället var jag förtörnad på den här figuren som avbrutit min resa till världens ände.

— Var inte rädd, lilla vän, sade han, kom nu bara med mig så skall du få äta

något riktigt gott, och om du är riktigt snäll skall du få en massa godis.

Sötsaker, karameller, kanske en slickepinne! Kanske hade den här ofrivilliga utflykten trots allt varit lönande. Kanske skulle jag ändå gå med honom?

Jag lade märke till att han bar på en liknande uniform som min far. Säkert kände de varandra.

Plötsligt kom en massa folk springande och samlades omkring mig. Alla hade likadana uniformer som min far, men jag kände ingen av dem. Till och med en karl i stinsmössa fanns bland dem. De var alla mycket vänliga och tilltalade mig med en massa vänliga men underliga och underfundigt ställda frågor.

Hur rikt kan inte livet vara för en tvååring.

På den tiden hade jag ännu inte hört historier om mödrar, som övergett sina barn, och för övrigt skulle min mor aldrig kunnat göra något sådant.

Någon i hopen anmärkte:

— Förbannad må den här kvinnan vara som övergett sitt barn. Hur kan man stoppa in ett barn i en öppen vagn, som det varje ögonblick kunnat ramla ur och bli ihjälslagen eller invalidiserat. Vilken obarmhärtighet.

Jag lyssnade inte alls på deras diskussion. De log mot mig och klappade om mig. En kom med en stor chokladkaka. Jag slukade den i en handvändning. Jag kände mig lycklig och nöjd. Om livet skulle fortsätta så här angenämt fanns det ingen anledning att återvända till min diktatoriska familj. De där hemma ropade bara och skrek efter mig alltid och överallt, medan man här var så vänlig och omtänksam och gödde mig med godsaker och den mat jag tyckte om.

Jag skulle inte alls protestera om någon, till exempel stinsen eller stationskarlen som hittat mig ville adoptera mig. Den möjligheten var inte alls så otänkbar som man kunnat tro. Vem skulle inte vilja ta hand om den här söta lilla pojken som satt så tyst och snällt hela tiden och mumsade på alla chokladkakor och alla karameller som människorna kom springande med. En så här intelligent pojke hade de aldrig träffat förut.

Stinsen sade allvarligt:

— Först måste vi försäkra oss om att han är ett övergivet barn. Kanske har han ändå föräldrar som söker efter honom. Tills allt det här är uppkärlat får frågan om adoptionen vänta.

Han vände sig till mig:

— Vet du vad du heter, min lille vän.

Vilken konstig fråga. Skulle inte jag veta mitt namn?

— Stefano Ilić, sade jag stolt och presenterade mig själv. Jag visste inte att mitt förnamn uttalades Stefano.

Tydligt kände man ingen som hette Ilić.

Någon sade något om en viss Fris.

— Fris, har du fyra barn?, frågade en person någon i telefonen.

— Ja, det har jag.

— Hur gammalt är det yngsta?

— Han är två år gammal, men försvann i morse och överallt har jag hela tiden sökt honom förgäves.

— Det är nog den här som kom som fripassagerare med lastvagnen från Mičkovicevo. Han har hela tiden suttit här och njutit av allt ståhej som han ställt till med. Förresten kan du väl lämna honom åt mig, du som redan har fyra barn. Jag har inget.

Det var stinsen som hela tiden talat med min far i telefon. På den här sista frågan, som samtidigt var en bön, ville han inte alls lämna något som helst svar. Till slut samlade han sig tydligen och skrek i telefon:

— Jag kan väl ändå inte ge bort min egen son till dig. Det skulle förresten pojkens mor aldrig gå med på. Hur kan du förresten vara så intresserad av en sån där äventyrlig knatte?

Medan det här samtalet pågick kom hela tiden fler och fler människor springande från alla håll och kanter, nyfikna och upphetsade.

Personalen från det sist anlända tåget kom liksom banarbetarna och ur vagnarna strömmade också passagerarna, nyfikna på allt det här ståhejet. En vacker kvinna i medelåldern tog ur näsduken fram en massa karameller vars like jag aldrig sett tidigare. Till och med lokföraren kom springande och eftersom han var en godmodig man med humor, tog han en penna och skrev på ett papper som han knöt om min hals: det förlorade fåret.

Så förflöt hela tiden fram till eftermiddagen under glam och stoj omkring mig och med choklad och godsaker som strömmade till mig. Så tog ändå det roliga slut.

Man tog mig helt enkelt kärleksfullt i famnen och bar mig till en dressin och med den forslades jag hem.

När vi kom fram var den första jag såg min mor, som upplöst i tårar skrek i högan sky:

— Stefan, mitt hjärtegryn, nu har du kommit hem!

Alla ville för en gångs skull kyssa mig, unga, gamla, kvinnor och män. Aldrig hade jag vetat att jag var så omtyckt och kär.

Till slut blev jag trött på allt.

Jag såg att min far helst skulle vilja återgå till sin gamla stil och säga något strängt, men mor förbjöd honom.

— Vår käre Stefan har kommit hem igen, brast hon ut i högljudd gråt.

Efter ett år förflyttades min far till en annan station. Ären gick och jag glömde nästan bort äventyret jag varit med om. När jag så en dag åkte förbi den kära gamla stationen kände jag knappt igen mig.

Jag steg av och frågade försynt människorna om var den gamle stinsen fanns. Han var fortfarande kvar och hade samma tjänst som förut.

Jag varskodde inte honom om att jag skulle komma på besök eller att jag fått plats som butiksföreståndare på orten.

En dag kom så den gamle stinsen med sin fru och skulle ha ett par nya skor åt sin hustru.

— Mitt namn är Majer, sade han, och jag är stins här på orten. Du är den nye butiksföreståndaren, inte sant?

Jag svarade inte, utan frågade bara hur länge han tjänstgjort här.

— 25 år.

— Kommer du då ihåg stationskarlen Fris, som bodde i Pivnica mellan 1923 och 1925?

— Ja, nog kommer jag ihåg honom.

— Kommer du ihåg hans son Stefan, som en dag försvann i en godsinka.

— Jag kommer ihåg allt det där.

— Jag är den där Stefan, som ni en gång ville adoptera.

Så blev det plötsligt tyst och efter en stund brast alla ut i ett flatskratt. De bjöd mig på stående fot hem till sig och den gamla historien berättades på nytt.

Nästa kväll satt jag och några vänner i byns krog och firade min återkomst. Medan vi drack och skämtade berättade jag för dem om min första resa till Mičkovicevo. Två av dem som varit med den gången satt i närheten av vårt bord och skrattade och gestikulerade särskilt livligt.

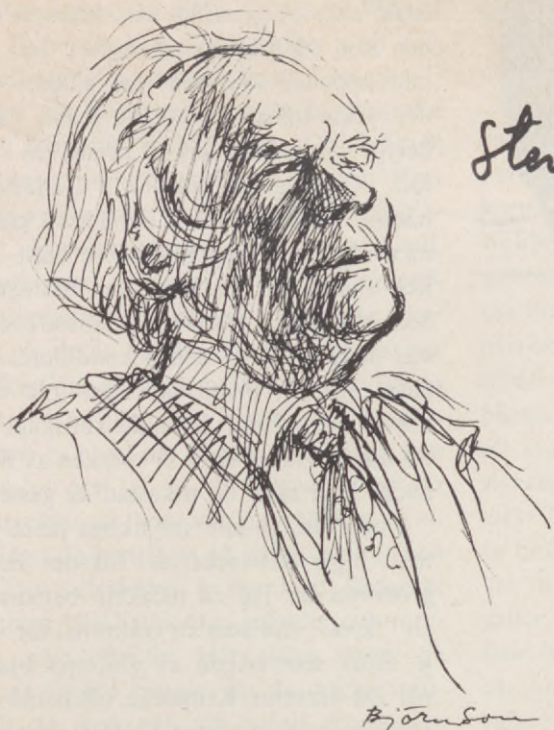
Hela minnet firade vi tillsammans med en grundlig fest.

Lugn nu, historien är inte slut än.

Så förtjust hade jag blivit i Mičkovicevo att jag funnit en skönhet där som väntat på mig under alla år. Är det en överdrift om jag säger att jag redan som tvååring kom till orten för att fria till henne.

Under alla dessa sjutton år hade hon väntat troget på mig. Hon är idag min hustru. Så var det med den utflykten.

Översättning från esperanto
av Gunnar Nilsson

Sten Hagliden Dikter

STEN HAGLIDEN är född i Örebro år 1905. Han debuterade år 1932 med diktsamlingen Bumerang. Det dröjde sedan hela fjorton år innan nästa diktsamling kom, Rastgård hette den och kom ut år 1946. Sedan har Sten Hagliden gett ut en rad diktsamlingar. Man brukar säga att det finns något av Birger Sjöbergs språk över Sten Haglidens diktning och sant är att han lärt sig mycket av den Birger Sjöberg som skrev Kriser och kransar. Men ju mer åren gått desto mer har Sten Hagliden kommit att framstå som en djupt originell lyriker, en man som envetet och ihärdigt finslipat sitt språk och sin uttrycksförmåga, så att det nu klingar kärvt men äkta ur hans ordknappa poem. Fortfarande vid 72 års ålder är han produktiv.

Bagatelliskt

*Bagatellerna rasade, när han sig reste,
borstade häftigt ärmar och rock,
försökte plocka dem nogsamt bort.
Ville bli fri från allt futtigt och smått.
Insåg inte det var förgäves
helt bli från bagatellerna fri.*

*Livet består av bagateller.
Dock ska de inte tynga, belamra.
Och de behöver direkt inte rasa
när man reser sig opp!*

Svalor och snigel

*Svalorna visste han inte av.
Pilsnabba i sin himmelsterräng
jagade de med öppna gap
blodsugarflygarnas stora stim.
Själv stod han trygg med fot på mark.*

*Envist jordnära, vegetarian
var man i hans kryparklan.
Han drog rak och fuktig stig
fjärran varma vinkelvägar,
flögs av svalor – sekundiska tider.*

Lugnt hans motto: sent omsider . . .

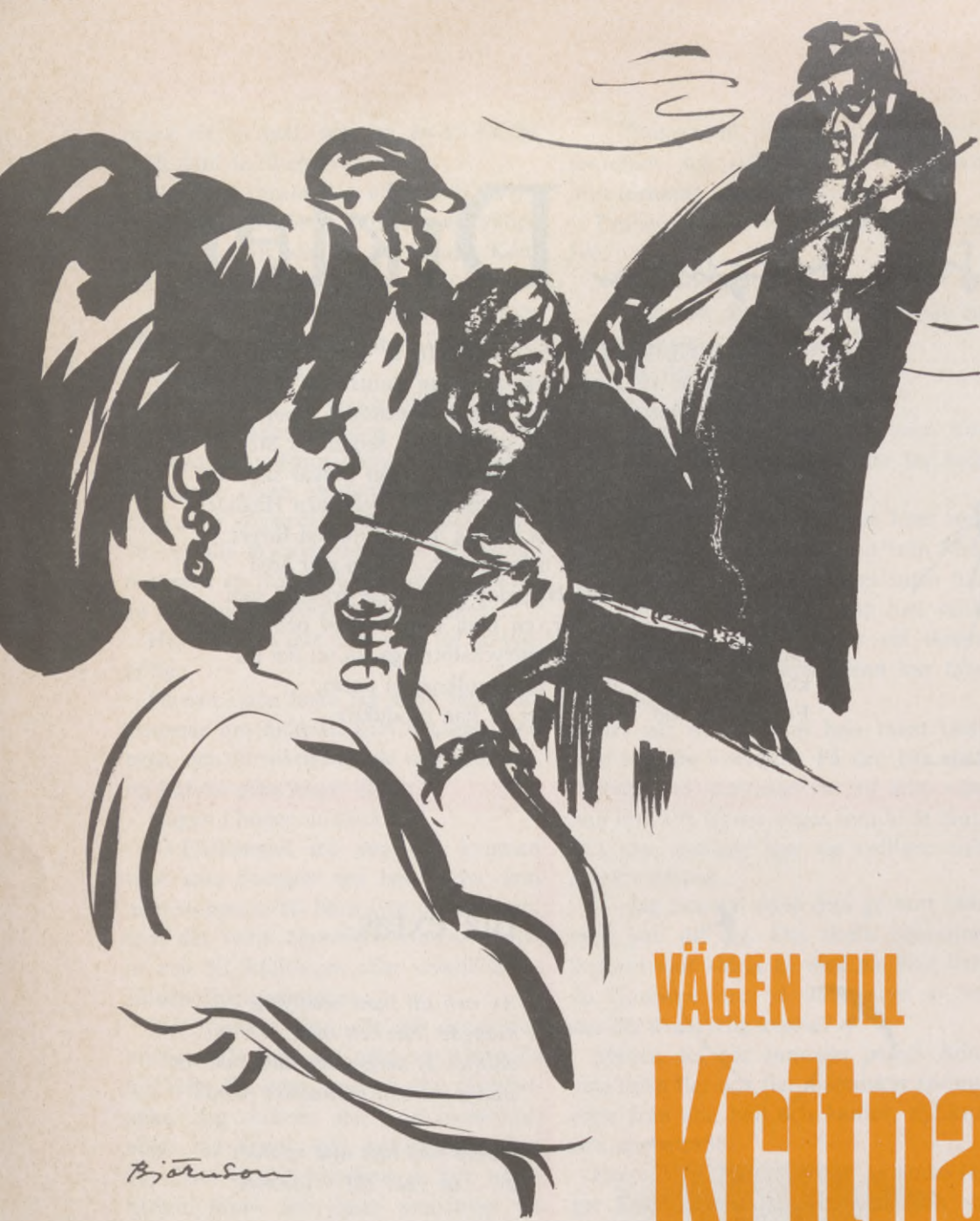
Blå extas

*Av och till hans oroslynne
svängde från och mot,
undfick ej ur jordisk stam och rot
stadig tro och himmelskt hopp.*

*I djup nöd han ofta sporde:
av – av vad? till – till vart?*

*Då en gång utur hans inre
svaret kom från något okänt
som ur blå oas,
och han hörde i extas:
Av – av fröjd
till – till höjd!*

VÄGEN TILL

Kritnackes bar

När det subtropiska mörkret snabbt börjar falla över hamnkvarteret, går jag till mitt jobb hos Kritnacke. Han är europeisk invandrare och äger en bar vid Dansgatan mitt i Nöjsträsket i den främmande världshammen. En bar med blank disk, dit svalt öl rinner upp till välputsade kranar från källor ur jordens inre.

På dess källor håller Kritnacke på att bli förmögen. Trots att hans anställda damer inte får gå ut i lokalen och sitta ner för att underhålla gästerna och ytterligare skörta upp dem. De får enligt licens från polisen inte lämna de höga stolarna bakom disken. Kritnacke har nämligen inget tillstånd för dans, cabaret eller klubblokal. Därför sitter flickorna i sina färggranna blusar, som sidenskimrande jättegrodor på sina cirkuspallar bakom disken. Men innan vi bommar igen schappet klockan fyra på morronen distribuerar de sina visitkort bland de enstaka män, som har några pengar kvar. Det är inte många. Kritnacke lämnar ingenting åt slumpen. En gäst med nyväxlad hund-

ralapp släpper han inte med blicken. Inte förrän gästen är luspank. Pengarna kan stoppas djupt i de goda föresatsernas ficka. Kritnacke suger upp dem ur fodret.

Krögaren har fått sitt namn av en kritvit slinga i nacken. Det enda som är vitt i hans svarta kalufs. Men på den tofsen, öknamnet Kritnacke, sidengrodorna och sjöfolket gör han sina stålar. Ibland vänder han sig om emot gästerna och stryker sig över den vita hårklicken i nacken. Han vet att grabbarna uppmärksammar den lilla radannonsen och skrattar åt den. Polisen har lagt märke till hur bra stället bär sig och höjt mutorna, som inkasseras enligt taxan för det slags näste som Kritnacke driver och betraktar som en helt ideell välgörenhetsinrättning.

Jag kom hit över havet med en hemlandsbåt, som jag rymde ifrån, därför att jag kommit ihop mig med förste styrman. Jag hade inte misskött mig eller förnärmat honom. Men han var av den typen som inte fick några ömma brev från sin hustru på flera månader. Då blev han an-

tingen tungsint och satte sig i hytten och sup, eller trakasserade besättningen tills den stod på gränsen till myteri. Det var min uppnäsa som han inte gillade, och det räckte för att han skulle pränta i mitt betyg, som jag sen fick på runnarens kontor: "Oduglig till sjöss och livsfarlig i hamn." Förresten råkar jag alltid i krakel med någon om något vad som helst. Jag fick i alla fall ett jobb hos Kritnacke. Som dörrvakt, utkastare, inkastare eller vad man vill kalla denna kondition, som anses suspekt bland skötsamt folk men kräver en portion människokunskap, för att inte utövaren skall få sparken av Kritnacke eller själv bli utkastad av gästerna

I min lön, på fem skrynkliga pesos per natt, ingår fritt arbetsöl. Liksom sidengrodorna får jag en mörkblå benknapp, en "ficha", stor som en tvåkrona, för varje drink som någon av gästerna bjuder på. Då serverar Kritnacke alltid till den anställde vanligt vatten i glaset, men med samma färg som bjudarens drink. Kritnackes spritleverantör tillverkar även det färgade vattnet, på identiska flaskor. Här lämnas ingenting åt slumpen. På "fichan" står "Kritnackes Bar" i halvcirkel över ett guldankare i relief. En dyr drink ger två "fichas", ett glas importerad champagne fem "fichas". När kassan görs upp

efter stängningen får vi 50 procent på vad drinkarna kostat.

På tyska, engelska och spanska samt skånska lockar jag in kunderna. Finska talar jag inte, men en finsk sjöman som riggat för full landgång, går aldrig förbi en bar i Nöjsträsket, utan att dundra in genom friska väggen och försöka ordna ett gurgel, som sydlänningarna uppfattar som preludium till ett nytt världskrig, ifall det just pågående skulle äventyras genom en uppgörelse i godo. Jag står i öppen dörr och försöker locka in killarna genom att peka på sidengrodorna bakom disken. Samt på violinspelaren — den lungsjuke musikanten med dunkel skogstjärn i ögat — utan vilken ett schapp i Nöjsträsket skulle vara handikappat och utan romantik för sjömännen. Ibland får jag en kontant slant av någon som fått en leverattack, beställer bil och lämnar lokalen gråvit i ansiktet. Rätt ofta blir jag bjuden på drinkar.

Det ingår i mitt muntliga anställningsavtal, att kasta ut bråkiga gäster. Men

aldrig någon som har pengar kvar. Förresten kastar jag aldrig ut någon. Dels är de flesta starkare än jag själv, och dels skulle sjöfolket dra sig för att komma tillbaka till Kritnacke, om de blev utsatta för hårdhänt behandling. De bråkiga kommer på sennatten, då polisen gjort sista rutinrazzian i Nöjesträsket, och picakat upp sina småmutor; någon butelj, några pesos. Moralen är så låg hos ordningsmakten, att vem som helst får spotta på deras stövlar för fem pesos per loska. Vill en pank bråkstake inte lämna lokalen frivilligt, får någon av sidengrodorna ta hand om honom. Då börjar hon vänslas och tar på sig kappan. Han får intrycket att hon vill ha sällskap hem. Så fort de hunnit ut på gatan, sticker hon in igen och dörren är bommad. Sådan är rutinen hos Kritnacke, enfaldig och tarvlig, men effektiv. Här gäller lagen: Så länge du har pengar, får du dricka sprit. Blir du pank och vill ha ett glas vatten — stick till ett annat ställe!

I Kritnackes ruttna värld är jag den ende idealisten. Jag jobbar hederligt, vägrar att dricka av det färgade vattnet. "Hedra din fader, på det att det må dig väl gå i livet!" Därför får jag ingen pro-

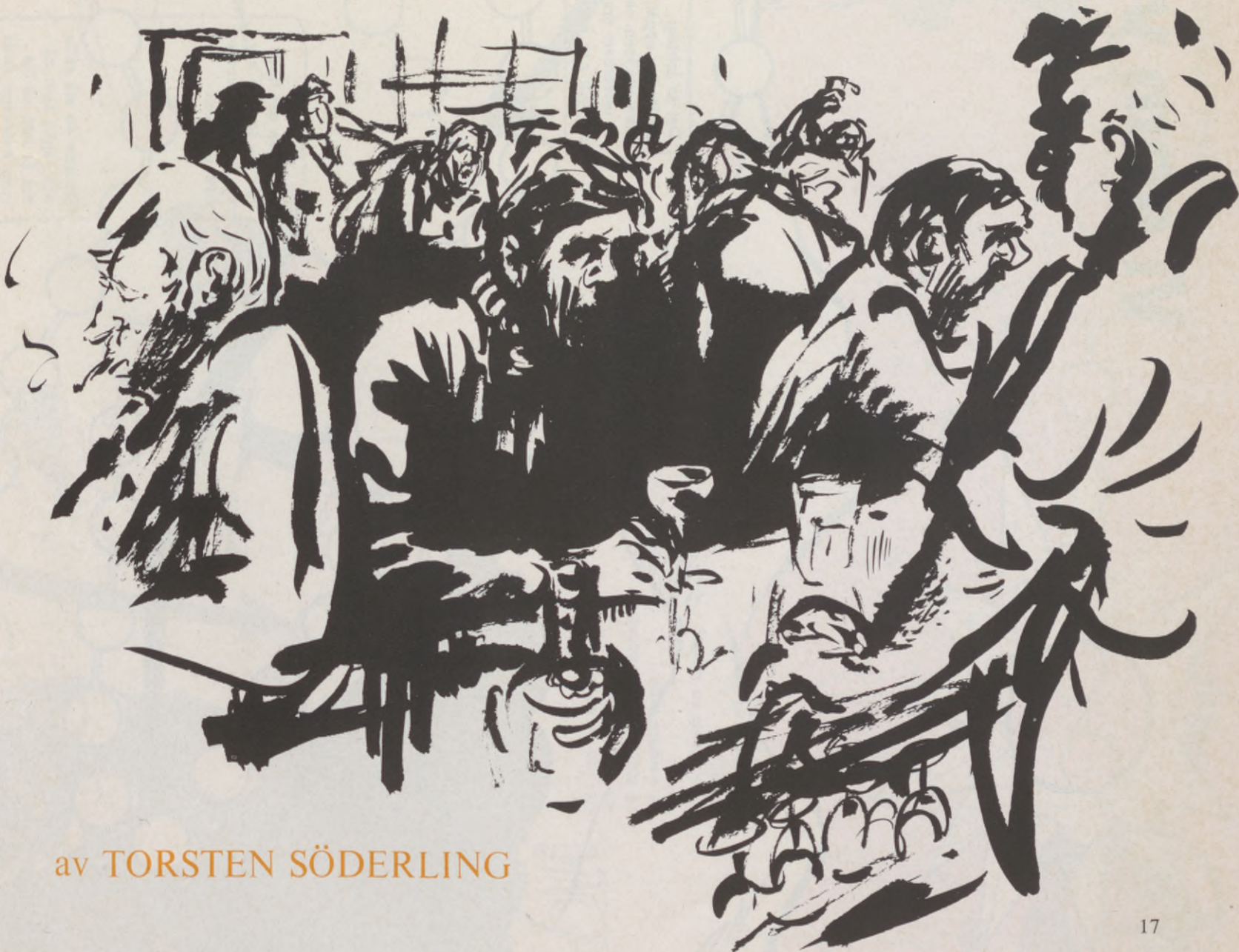
cent på mina benknappar, som jag tar emot bara för syns skull. Jag dricker äkta varor på ackord. Ju lummigare jag blir, desto mer förtjänar jag. Kritnackes rofande och sidengrodornas brandbilsröda vulgära munnar skulle bli outhärdliga, om jag vore helt sober en hel natt. Flickorna är totalt demoraliserade. Det är i Nöjesträsket som det köttliga vrakgodset hamnar och skvalpar omkring. Inte ens fiolspelaren är äkta. Enligt ryktet var han en berömd dirigent i Warszawa men fördrevs av nazisterna. Vi kallar honom Moses. Han tuschar sig under ögonen för att svara mot sitt tuberkolösa rykte. De stycken han gnider fram på fiolen är mest "coplas", ett slags folkvisor som ofta beskriver en man som mördat sin rival av svartsjuka och nu sitter bakom galler med kniven mellan tänderna, väntade det ögonblick då han skall bryta sig ut, svinga upp sin hjärtedam i sadeln, och rida rätt in i den glänsande framtidens bloddrypande soluppgång.

Längre uppåt stan där de finare schapen ligger, känner jag andra inkastare som arbetar i galonerade uniformer. Det är guldsmidda herrar i långa rockar, som går på styltor och räcker ner guldtryckta

matsedlar till gästerna, när de stiger ur sina CD-bilar, innan de gör entrada, för att rekvirera ostron och champagne och lekfullt tillåta sig att sparka kyparen i ändan, då han ödmjukt plockar upp dricksen från golvet medan sällskapet gapflabbar och applåderar.

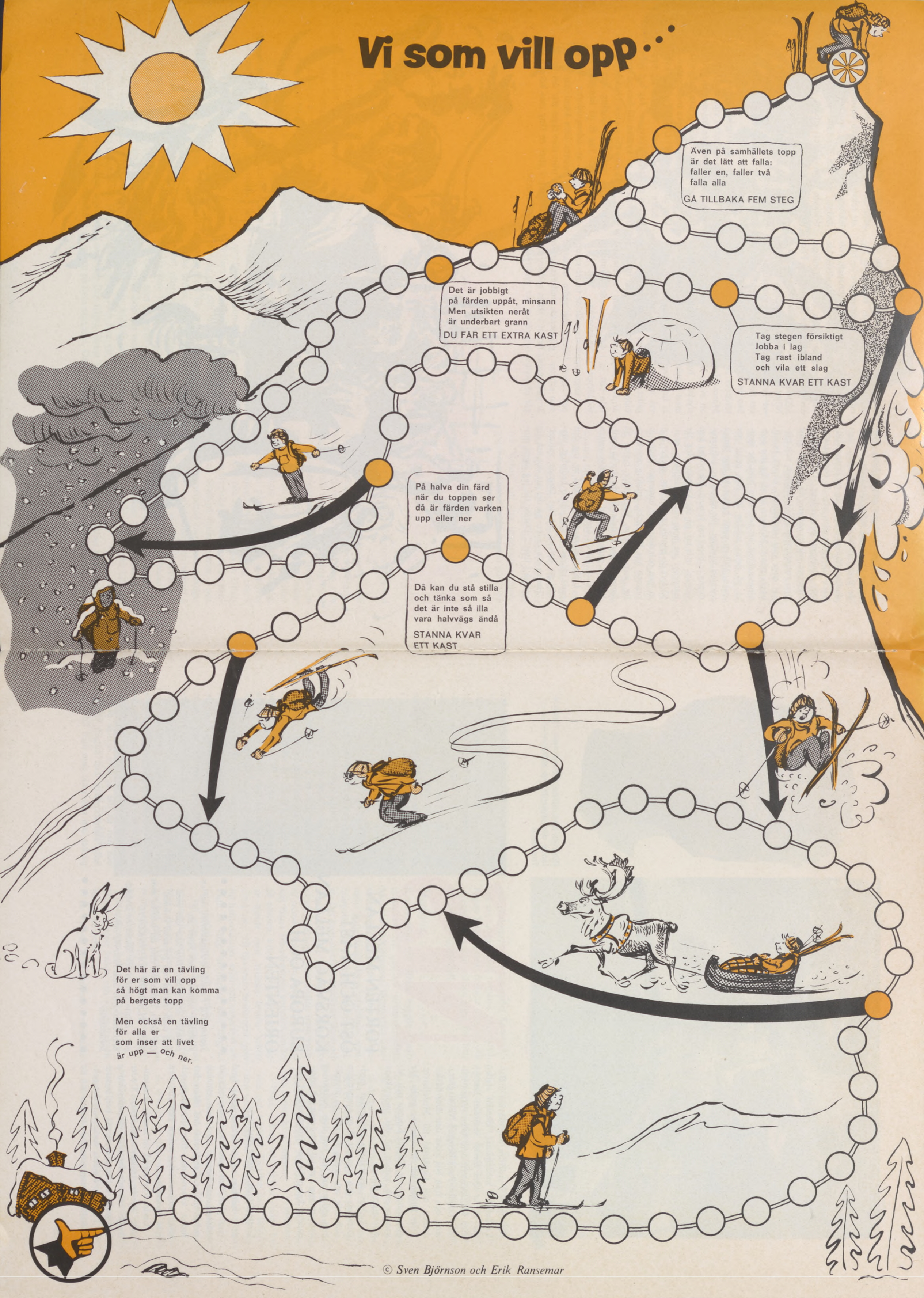
Dessa mina branschkolleger på styltorna kallas alla för ryssar i reklamen. Vitryssar, som flytt från ett aristokratiskt förflutet som överstar vid något ärorikt kosackregemente.

I Sverige har vi krigssommaren 1942. Här i landet är det mitt i vintern. Den är visserligen snölös, men havets vassa vind far som förgiftade pilar genom lungorna när jag andas. Min svenska trechcoat, inköpt på Järntorget i Göteborg, blev kvar i båten när jag stack. Nu slår jag upp kragen på sommarkavajen. Jag har jobbat från åtta på kvällen till fem på morgonen. Drinkarna har svalnat i buken och tumlar nu omkring i sjögång. Jag har ingen egen slaf. Jag är på hemgång till Amalia — en av sidengrodorna — och hoppas att hennes sista kund har gått. Jag är lika trött som tåget när det tomt och utsvettat efter en lång resa körs in i vagnhallarna.

av TORSTEN SÖDERLING

Vi som vill upp...

Även på samhällets topp
är det lätt att falla:
faller en, faller två
falla alla
GÅ TILLBAKA FEM STEG

Det är jobbigt
på färden uppåt, minsann
Men utsikten neråt
är underbart grann
DU FAR ETT EXTRA KAST

Tag stegen försiktigt
Jobba i lag
Tag rast ibland
och vila ett slag
STANNA KVAR ETT KAST

På halva din färd
när du toppen ser
då är färden varken
upp eller ner

Då kan du stå stilla
och tänka som så
det är inte så illa
vara halvvägs ändå
STANNA KVAR
ETT KAST

Det här är en tävling
för er som vill upp
så högt man kan komma
på bergets topp

Men också en tävling
för alla er
som inser att livet
är upp — och ner.

Porträtt från sjätte århundradet föreställande den bysantinska kejsarinnan Theodora.

Niš ligger i sydöstra Jugoslavien i Balkanhalvöns medelpunkt. Genom staden går vägen som binder samman Europa med Mellanöstern och Asien (vägen kallas London-Paris-Beograd-Niš-magistralen), och från Niš leder den över Makedonien och Grekland till Medelhavet. Från Donau vid Rumäniens gräns går den sedan över Niš till Kosovo och Albanien och vidare till det undersköna Adriatiska Havet.

Stadens geografiska belägenhet medförde att den kom att få en synnerligen skiftesrik och orolig historia, en utveckling sådan att Niš och dess befolkning kom att leva i en till synes evig och ödesbunden kamp för sin självständighet och existens.

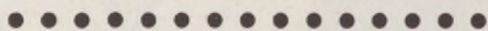
Grundades under antiken

Med ledning av de arkeologiska fynd man gjort, har man dragit slutsatsen att människorna bosatte sig i detta område redan under förhistorisk tid. Man har funnit kvarnstenar från stenåldern och olika bronsverktyg, vapen och smycken från bronsåldern.

Under förromersk tid levde i detta område illyrier, trakier och kelter. Under tredje århundradet före vår tideräkning besegrade kelterna illyrierna och bosatte sig i staden. I själva verket var det också kelterna som grundlade staden och de

NİS

PORTEN MELLAN ÖST OCH VÄST KORSVÄG MELLAN EUROPA OCH ORIENTEN

Staden Niš i sydöstra Jugoslavien har en skiftande historia. Den höjer sig i skönhet och prakt. Den står där med sina både sköna och grymma minnen. Det är en intressant stad att besöka som turist. BLAGOJE MARINKOVIĆ ger i denna artikel för Status en levande beskrivning av dess historia och sevärdheter.

gav den namnet Niassus. På keltiska betyder detta namn feernas stad. Niš var nämligen på den tiden omringat av väldiga sumpmarker och man trodde att där dvaldes feer och andra mytologiska väsen. Romarna övertog sedermera namnet liksom slaverna, vilka dock anpassade det till den slaviska språkstrukturen och namnet blev alltså Niš, vilket är i bruk den dag som i dag är.

Romersk garnison

Romarna stationerade sina regementen i Niš under första århundradet av vår tideräkning och redan under åren 4–6 e Kr byggdes här ett fort med 18 torn. Romerska legioner förlades här, och Niš blev sålunda snart ett viktigt romerskt härcentrum. Genom Niš passerade den romerska krigsvägen genom Balkan (Via militaris) och kejsar Hadrianus stationerade delar av sin sjuttonde legion i Niš.

Niš blev år 169 e Kr först municipium (fri civilstad). Under den eran utvidgade staden kraftigt sina domäner och blev ett viktigt militärekoniskt centrum. Särskilt betydelsefull blev utvecklingen under kejsar Konstantinus och dennes gemål Helen. Kejsar Konstantinus föddes nämligen och växte upp i staden. Sin födelsestad lät kejsaren sedermera försköna, och han lät där uppföra många praktfulla marmorpalats; han anlade väldiga parker och smyckade dem med fontäner

Denna staty av kejsar Konstantin den store är från fjärde århundradet.

Jupiters staty från första århundradet som påträffades vid utgrävningarna vid Mediana.

Gudinnan Dianans porträtt från sjätte århundradet.

och skulpturer. Niš var under Konstantinus era en inofficiell romersk huvudstad. Kejsar Konstantinus besökte ofta Niš och utfärdade därifrån många lagar för hela det väldiga romarriket.

Mediana

Konstantinus och Helen byggde i närheten av Niš upp sitt sommarresidens Mediana. Ödeläggelser, förstörelse, översvämningar och andra skoningslösa element hade bragt deras praktfulla sommarpalats till förgätelse och försummelse. Det kom att bli övertäckt av åkrar och ängar och träd. Bönder som odlade åkrarna plockade under myllan fram vackra stenar, skulpturer, husgeråd och på så sätt fästes arkeologernas uppmärksamhet på platsen. Efter omfattande utgrävningar kunde man avtäckta femtio hektar mark med väl bevarade fundament, golv till badbassänger, salar och sovgemak avlösta av långa korridorer med färgrika mosaikinläggningar och fresker.

Hit hade man också en ledning med radioaktivt termiskt mineralvatten från Niška Banjas källor, belägna på två mils avstånd från Mediana. Det betyder att man redan på den tiden nyttjade källorna och dess vatten.

Idag är som bekant Niška Banja en av Europas mest kända och livligt frekventerade kurorter.

De statyer och skulpturer som arke-

ologerna grävt ut finns i dag i museet i Niš. Där kan vi skåda Jupiter på sin tron, statyer av Konstantinus och gudinnan Diana. Många andra utgrävda konstverk vinner besökarens intresse och uppskattning.

Folkvandring och ödeläggelse

Under femte århundradet e Kr inträffade de väldiga folkvandringarna, vilka ristat så djupa spår i många folks och nationers historia: som en storm vällde horder av vilda och okända folk fram — goter, hunner och avarer.

Redan år 441 erövrade hunnerna Niš och förstörde staden. År 448 inträffade trakiern Pricus i Niš och han har därom skrivit bl. a. följande:

”När vi kom till Niš var staden helt tom och ödelagd. Fienden hade förstört den vackra staden. Vi träffade bara några gamla och skröpliga människor, vilka hade samlats omkring ett offeraltare.”

När det första bysantinska sändebudet kom till Niš skrev han om sitt möte med staden:

”Vi fann staden helt öde. Knappt kunde vi hitta ett ställe där vi kunde bereda vårt nattläger.”

Kejsar Justinianus byggde år 550 nya befästningar till skydd mot de vilda folk som över Donau utgjorde ett ständigt hot mot Bysans makt och härlighet.

Redan då började slaverna kolonisera

Detta är Cele Kula, Huvudskallarnas Torn, som turkarna uppförde genom att mura in skallarna av fallna och mördade serber under 1809 års serbiska frihetskrig.

Denna mosaik har arkeologerna kallat Medusa. Den prydde golvet i korridoren i Mediana.

Balkanhalvön. Niš började att utvecklas till en bysantinsk stad med slavisk befolkning och förblev under bysantinsk överhöghet ända till 1183 då den serbiske storfursten Stevan Nemanja erövrade den.

Under fjortonhundratalet inledde turkarna sina invasioner på Balkan. Serberna förde många krig mot dem, men genom sin numerära överlägsenhet och goda militära organisation, erövrade turkarna efter en tid hela Serbien. Niš erövrades år 1386, d v s tre år före det ödesmättade slaget vid Kosovo Polje då den serbiska hären under furst Lazar definitivt besegrades. Från den tiden var Niš en utomordentligt viktig fästning för turkarna i deras strategiska planer och militära ambitioner mot Europa, först och främst riktat mot Habsburgarnas välde. Med vissa intervaller, då kortare perioder av fred härskade, pågick här ständigt krig med skiftande lycka för de stridande parterna. Österrikare, ungrare och polacker förde här krig med bl a stora skaror av serbiska frivilliga.

År 1718 uppförde turkarna en väldig fästning i Niš, vilken bevarats som ett utmärkt exempel på turkisk fortifikationskonst.

Niš och Serbiens befrielsekrig

År 1804 inleddes med ett väldigt uppror mot turkarna i Serbien, varvid stora delar av Serbien befriades och i befrielse-

styrkornas strategiska planer ingick också befrielsen av Niš. År 1809 närmade sig serberna staden och uppförde i dess omedelbara närhet ett nät av skyttegravar och mindre befästningar. Serbernas styrkor bestod av 4 000 man, men turkarna mobiliserade 15 000 soldater och kunde tränga genom de första serbiska linjerna. Då en serbisk officer såg att turkarna stod i beråd att erövra hela det serbiska skyttegravssystemet, tände han eld på serbernas krutförråd och de fyra tusen serberna och femton tusen turkarna sprang i luften. För att hämnas denna oerhörda förlust byggde turkarna Cele Kula, som består av skallar av stupade serbiska soldater, inbyggda i murar av stenar och tegel. Detta enastående monument står kvar idag och visar på ett brutalt och realistiskt sätt hur serberna fått lida och offra sina liv för sin nations frihet.

Niš befrias

Niš befriades slutligen i kriget mellan Serbien och Turkiet 1876–78. De sista ockupationerna i stadens historia upplevde dess befolkning under det första och det andra världskriget. I båda krigen ockuperades staden av tyskar och bulgarer, och deras grymhet var inte mindre än turkarnas. Bulgarerna hängde hundratals människor efter väggarna på stadens gator, och de båda ockupations-

makterna förlade serbiska patrioter till beryktade koncentrationsläger i stadens närhet. Tolv tusen partisaner avrättades här.

Den 14 oktober 1944 blev Niš slutligen befriad av Titos legendariska partisanarmé. Sedan fredsslutet har staden genomgått en enorm utveckling och dess befolkning har ökat från 39 000 till 180 000. Den är en av de åtta större industristäderna i Socialistiska Federativa Republiken Jugoslavien. Vid sidan av metallbearbetningsindustri och elektronisk industri har Niš en av Europas största och modernaste cigarettfabriker.

Staden har eget universitet, intressanta museer och andra kulturella institutioner och utgrävningar vid Mediana tilldrar sig hela världens intresse.

Niš är idag en levande och hastigt pulserande stad i den framgångsrika socialistiska federativa republik som det nya Jugoslavien bildar. Den är omgiven av historiens nostalgi och minnen, av vackra berg och väldiga skogar, av en pittoresk och levande landsbygd där den serbiska nationens uråldriga och rika folklore bevarats.

Den höjer sig i sin skönhet och prakt, den står där med sina minnen och fångar turistens uppmärksamhet med sin kvardröjande fläkt av omedelbar närhet till Orienten och dess vägar leder i alla fyra väderstrecken — norr, söder, öst och väst . . .

att bygga båtar

är

av SVEN O. BERGKVIST

ett vintergöra...

Vi var unga och arbetslösa och på något besynnerligt vis måste vi komma över reda penningar, Bertil och jag, för på det här sättet kunde det inte bara fortsätta. Vi hade ju i alla fall gått ut folkskolan, var långa och gängliga och hade fjun på hakan, även om det inte direkt kunde kallas skägg, så att vi behövde raka oss, fast det gjorde vi ändå så att det åtminstone skulle märkas att vi var vuxna män. För att bli ännu större svor vi helt öppet inför byborna, lade in prillor under överläppen och långspottade så gott det gick. Och rakdon och snus kunde vi ju alltid smyga oss till hos våra farsor, men när det gällde att komma över den minsta lilla slant var det tji.

Fattigt och dåliga tider: föräldrarna fick verkligen vända på femöringarna. Helst skulle vi bidra till försörjningen, men hur skulle vi kunna göra det när det inte fanns något knog på järnverket eller inom pappersmasseindustrin framme i Samhället? Och när bybönderna nekade oss arbete i skogen? Dom ville inte ha några glin som kanske inte böjde knä tillräckligt inför satgran och vrångtall, utan som säkert kapade träden tvärs med snön, sa dom — resultatet blev bara höga stubbar och mindre säljbart virke och körarna fick ett hel-sike när dom skulle hämta timret och massavedbitarna med sina hästar och kälkar när snön började smälta ner. Det skulle bli rena förlusten. Så det var inget att prata om. Det hjälpte inte att vi sa att vi hade huggit kolved under sista sommarlovet. Kom igen när ni är torra bakom örona och mindre stora i käften,

sa dom och menade att det var bättre att satsa på erfaret folk.

Och där stod vi mitt i smällkalla vintern i våra ärvda vadmalspaltor och lusmössor och hade knappt skor på fötterna, det var långt till kostym och hatt med svängbrätte och annat som vi måste ha när vi skulle fram till Bruket och fria. I Socknen hände ingenting, utom bönemöten på Betania och slagsmål i Mutter-Johannes loge, där man brukade dricka bultöl och spela poker — det blev inte mycket i längden. Men på Bruket var det både bio och dans på onsdags- och lördagskvällarna. Chanserna var stora, men man måste ha den rätta utstyrelsen och inte komma som någon lantlig lurk. Så där fick de trånande bruksflickorna stå och vänta på sådana nyblivna kraftkarlar som Bertil och mej. Det var säkert inte lätt för dem. Men bättre dagar skulle randas...

Man sa ganska allmänt att Bertil var lite dum i huvu och ganska så bakom flötet. Och faktum var ju att han var skral i skolan: det ville inte stämma med siffrorna och bokstäverna och han kom alltid fel i psalmverserna. När vi läste inför Prästen blandade han ihop Paulus och Pilatus, fick de trettio silverpengarna till fel slutsumma och kunde inte hålla i sär Genesarets sjö och Döda havet, men det värsta var att han när vi skulle "stå i gången" gjorde bort sej inför hela församlingen genom att staka sej på något så enkelt som "Tryggare kan ingen vara" — det var något som sockenborna aldrig förlät honom.

Men när det kom till kritan så hade

han huvu på skaft och alls inte under armen, och det var faktiskt Bertil som rädda oss ur vår förtvivlade situation. Han hade sett lurig ut några dagar, men så en eftermiddag kom han in till mej i vedboden, där jag ständigt fick stå och hugga den vintern för att vi inte skulle frysa ihjäl i den dragiga kåken, och så sa han ur ena mungipan och så att fräkarna lyste mer än i vanliga fall:

— Vi måste börja bygga båtar. Att bygga båtar är ett vintergöra.

— Bygga båtar? sa jag och förstod ingenting, fastän jag alltid varit bättre än honom i skola och konfirmation.

Så småningom fattade jag läget och insåg till fullo våra oanade förutsättningar. Det var så att Bertil hade träffat den där tokige stadsbon som hade köpt torpet nere vid sjön. Rucklet skulle förvandlas till ett sommar- och semesterparadis för direktören och hans familj. Det var naturligtvis otroligt och galet, men herrskapsfolk hade ju sina egna idér. Bertil kunde berätta att den vansinnige mannen anskaffat snickare och murare och det ena med det andra. Det var inget problem. Men till allt annat var han fiskgalen och behövde båt. Var fick han tag i båt till hyfsat pris?

— Jag sa till han att det inte var nån sak, sa Bertil. Båtar har vi byggt här i alla våra dar... Det är vårt vintergöra. Han ville ha en flatbottnad med överköl, så han kunde sätta dit en viking, men med två oberoende årställ och seglatsmöjligheter, i händelse av god till frisk vind och kuling. Det är lätt gjort, sa jag, sa Bertil.

— Naturligtvis, sa jag och högg fast yxan i vedkubben och skämdes över att jag underskattat Bertil och inte riktigt uppfattat vilket snille han egentligen var. Och det här med prise? fortsatte jag så lugnt jag förmådde och utan att nämnvärt darra på rösten. En båt är ju alltid förstas en båt.

— Det är ingen fara, försäkrade Bertil övermodigt. Två hundra kontant och dessutom a konto och ett för allt — det blir pengar det, fortsatte han och flinade lycksaligt och spottade tjuvsnus ur båda mungiporna, samtidigt som han långsamt och sävligt stavade sej igenom kontraktet och sökte efter något i bakfickan. Det här måste va din hundring, gnäggade han och överlämnade den ena hundralappen. Det verkar stämman nästan på öret när. Sen gäller det att få tag på virke, men bonnskogarna står ju full av trån som ingen använder — så nog må det bli full seglats och dubbla par åror och en viking i själva framstammen!

Jag började förstå något som aldrig någon annan på allvar hade fattat, nämligen att Bertil var ett geni — plötsligt var vi rika och hade full sysselsättning. Det var ingen sak att smyckapa ett träd här och där och kånka hem till vedbo-

den för närmare avmätning och sågning och hyvling och det ena med det femte. Det gällde bara att låtsas som om det regnade eller vara fågelskådare om någon bonde eller skogsförman eller jägmästare dök upp. Goddag, sa man. Det snöar spik. Eller så sa man: det verkar vara en talgoxe. Och den vi eventuellt mötte kom alldeles av sej och tappade både haka och ryggsäck. Och hemma i vedboden, som nu var båtbyggeriverkstad, kunde vi ju känna oss trygga. Båttillverkning var ett vintergöra som inte angick någon.

Utom beställaren, förstås — och en dag kom förresten direktören inflåsande med magen i vädret och undrade hur det gick. Bräderna låg i en enda röra och vikingen som skulle sitta i framstammen var bara halv och utan direkt ansikte, så vi visste inte riktigt vad vi skulle svara.

— Det går en dag i sänder och båtar ser lite konstiga ut i början, sa emellertid Bertil. Det är ett tag innan det våras bland bergen och sjön brukar gå opp sent, så vi tar ledit på lördan.

— Vi ska fram till Bruke i ett par ärenden, sa jag. Är det inte det ena så är det det andra.

Direktören tappade cigarren ur mun-

gipan och han hade svårt att få rätt på den, eftersom magen var i vägen, men det verkade i alla fall som han till sist förstod vad vi sa och menade.

— Bara allt går efter ritningarna och hon blir sjöduglig, sa direktören och lät sej nöjas tills vidare. Hon ska heta Agda som frun och ni får inte glömma att det ska vara stora bokstäver. Annars blir hon förbannad och vill inte fiska — jag känner henne sen förr. Det räcker med Noa på vikingen. Fast ni kan ju lägga till From i lite mindre skrift. Noa V. D. From.

— I så fall blir det nog lite extra för målarfärgen sa Bertil och visade vilken affärstalang han var.

— Ja, allting blir ju bara dyrare och dyrare nu för tiden, sa jag och ville inte vara sämre.

Men det ville inte direktören höra talas om. Uppgjort var uppgjort, färg ingick, och därmed vände han mödosamt på klacken och staplade ut.

— Jag bara varnar er, sa han i dörren. Det ska stå skrivet i gult och blått som Agda vill — annars blir det en sak för polisen. Skulle vi sen kapsejsa och drunkna — då får ni verkligen med henne att göra och jag känner henne! Så det är ingen idé att ni slarvar med detal-

jerna. Måla förresten dit Agdas Ark så att hon blir överraskad och pignar till, sa han avslutningsvis.

— Tack och välkommen åter, sa Bertil som vilken båtfabrikör som helst.

Vi fick lov att ta ledigt på fredag för att vi hos Pelles Kläder i Långvind skulle kunna klara kostym- och hattfrågan tills lördag, då vi skulle fram till Bruket på bio och dans som anständiga människor och säkerligen träffa ett par flickor som det var någonting med. Man sa att Pelle var billig, eftersom han sålde varor "en gros" i källaren från hemligt håll och utan några speciella omkostnader. Men det blev i alla fall stora hål i hundralapparna innan vi kom därifrån.

Sen gick det inget vidare på Bruket heller. Bion slutade lyckligt, de fick varann, men det var sämre på dansen på Folkan. Jag träffade en som hette Anna och sa att det var bra musik. Hon tyckte att den var dålig och att jag inte skulle trampa henne på fötterna. Så gick hon och det var inte så mycket mer. Bertil körde med en som hette Britt, men hon var från Södra Sverige och förstod inte hans dialekt. Så det var bara att cykla hem i kylan. Men det var skapliga tjejer, var vi överens om. Och det skulle ju komma fler lördagar... Båda verkade ju i alla fall intresserade. Allt hade nog gått bra om kostymerna varit vettigare och mer tvärrandiga. Nu befann vi oss som i grådaskiga säckar — det var inte precis meningen. Och det var ingen direkt svaj på hattbrättarna. Det var väl egentligen där felet låg. Uppriktigt sagt så var vi ganska förbaskade på den finurlige Pelle. Men en dag skulle han nog få igen efter noter och då hade han säkert satt sin sista potatis och sålt sitt sista plagg. Man behandlade inte nystartade båtfabrikörer hur som helst...

Så var det vardag och arbete igen och det var klart att flickorna skulle ta sitt förnuft till fånga.

Men nu var det bara arbete och arbete och en dag tittade direktören in på nytt för att se hur det gick.

— Det här är ingen båt, sa han och svalde cigarren av ren förvåning. Det här kommer inte Agda att acceptera.

Vi försäkrade att skrovet var sjösäkert och att vikingen skulle bli bättre om ett tag, men det verkade inte som om han ville tro på oss längre. Han hade alla möjliga klagomål, vilket alla stora stadsbor ofta plägar. Det var i jämförelse med ritningarna fel på både babord och framstam. Dessutom hade Bertil stavat fel på namnet. Agda Särk stod det — det var ett S för mycket och två onödiga prickar över a:et. Bertil vifta-

de bort problemet som om det gällde en mygga — det var ju viktigast att det blev en bra båt och det skulle det bli. Men man fick hålla i tankarna, menade han, att båtbyggeri var ett ganska knepigt vintergöra. Dessutom hade levnadsomkostnaderna ökat — det fanns inte längre pengar till sådana saker som spik.

— Men spik har väl inte med levnadsomkostnader att göra, sa direktören och blev så ivrig så att han hostade upp cigarren och spottade ut den på golvet, flängde med magen och levde rövare som bara den. Man äter inte spik!

— Ja, i så fall får du skylla dej själv, sa Bertil och jag höll fullständigt med honom. Utan spik är alla förlorade!

Det skulle naturligtvis vara mycket att berätta om vad som sedan följde. Det var ett elände hela vintern och långt fram på vårkanten. Jag fick i alla fall ihop det med Anna och vi var till och med förlovade ett par månader. Det gick lite sämre för Bertil — han fattade inte vad Britt sa och hon förstod inte hans dialekt.

Vad beträffar båten så levererade vi

den, under stor kroppslig möda, ungefär vid islossningen. Varför själva dopakten gick åt pipan kan man ju alltid diskutera. Det var väl i och för sej inget fel på själva skrovet, men det var ju lite onödigt att direktören skulle trampa fel på badbords reling och magplaska i vattnet, på samma sätt som det var en aning tokigt av hustrun Agda att slänga dopflaskan så pass kraftigt att vikingen försvann för alltid i åmynningen. Det var naturligtvis också tokigt att båten fick heta Agda Särk i stället för Agda Ark innan den sjönk och att det aldrig riktigt framgick att det var Noa V. D. Froms farkost. Men båda blev ju i alla fall räddade till livet genom ett snabbt och våghalsigt ingripande från min och Bertils sida. Vi kom till och med i tidningen och blev betraktade som hjältar.

Vad beträffar ersättningsanspråken från direktören och hans hustru tog vi det ganska lugnt.

— Att bygga båtar är ju faktiskt ett vintergöra, sa Bertil och jag höll med honom. Nu är det ju äntligen vår och helt andra möjligheter...

DU KAN GÖRA ETT HUS AV SNÖ

DU KAN SÄTTA ETT LJUS
I ETT HUS

AV SNÖ

EN DAG

ÄR ALLT BORTA MIN VÄN
BÅDE HUSET AV SNÖ
OCH LJUSET I SNÖ...

MEN DET KOMMER EN VINTER IGEN
DÅ DET FALLER SNÖ
PÅ ETT HUS MED LJUS

DÅ MAN GÖR ETT HUS

DÅ MAN SÄTTER ETT LJUS

NÄR
DET
FALLER
SNÖ

DÅ DET LYSER ETT LJUS
I ETT HUS AV SNÖ...

SNÖ OCH IS

PÅ ALLA DE VIS

av STURE WAHLSTRÖM

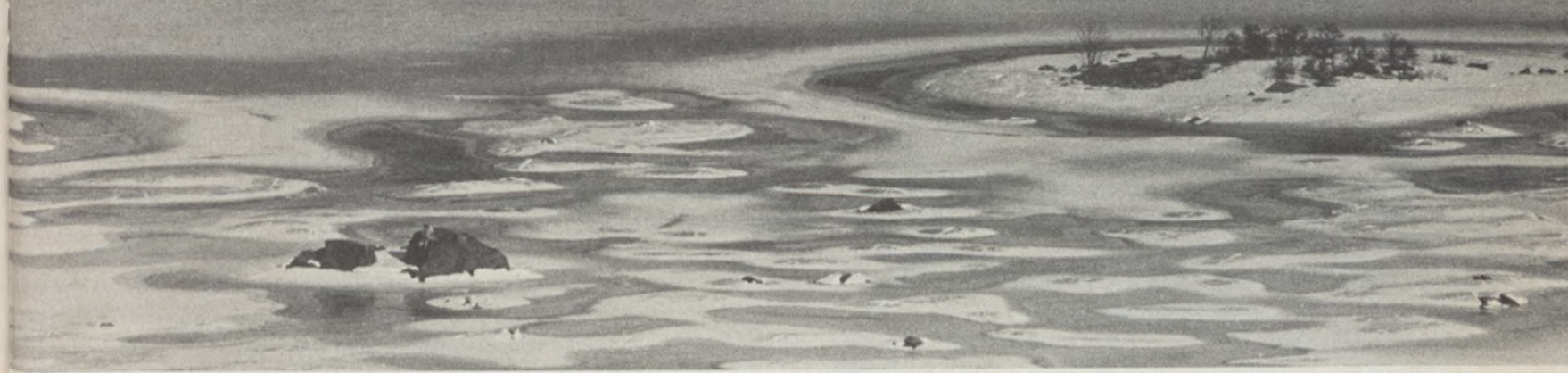

FOTO MARK MARKEFELT

Yrsnö, drivsnö, kramsnö, skarsnö, nysnö och gammal snö... Kännedomen om de olika formerna av snö är viktig inte minst för tävlingsåkare på skidor. En felaktigt beräknad vallning kan betyda en jumboplats även för en elitåkare. Det gäller att valla allt efter snöns beskaffenhet och temperatur. Och varianterna på snö är många. Se bara på snökornen under ett pågående snöfall. De ändrar ofta karaktär medan de singlar ned.

Den under för- och eftervintern vanligaste snöformen är flingsnö, bestående av sammanflockade snökristaller, som kan påminna om ett invecklat filligranarbete. Det välbekanta sexuddiga mönstret — karakteristiskt för vattnets molekyllära uppbyggnad — framträder även i snökristallens enskilda detaljer. Dessa invecklade kristaller växer ut från hörnen av en enkel, mikroskopisk kärnkristall, utan att någon del av massan härvid passerar flytande form. Snö bildas alltså i princip på samma sätt som rimfrost.

Omvänt kan snö avdunsta utan att vatten uppträder som mellanform. Var och en känner ju till att man kan hänga tvätt mitt i vintern och få den alldeles torr, trots att plaggen först fryser och blir stela.

Under den strängare delen av vintern —

framför allt i polartrakterna — faller snön mera finkornigt och ofta i form av små isnålar (exempelvis sk firnsnö) beroende på att atmosfärens mycket ringa halt av fuktighet inte förslår till uppbyggnad av större iskristaller under den tid den behöver för att nå jordytan. Kristallformen som sådan sammanhänges även med temperaturen, och det är delvis därför som snön "knarrar" under fötterna först när temperaturen har sjunkit till 6 à 7 minusgrader.

Tätheten hos ett snötäcke kan variera mycket. Nyfallen torr flingsnö kan ha ett "vattenvärde" av endast 0,01 så att 100 mm snö vid smältning inte ger mer än 1 mm vatten. Fallers snön våt eller som trindsnö, kan dess vattenmängd uppgå till 0,2. Kvarliggande snö sjunker successivt ihop och kan på förvåren ofta tättna till ett vattenvärde av 0,3 och däröver.

Även sommartid kan snö- eller iskristaller bildas i molnen. (De höga cirrusmolnen består för övrigt alltid av iskristaller.) Temperaturen på 6 kilometers höjd är även på sommaren så låg som minus 20 grader. Vattendroppar som på grund av kraftiga uppvindar förs till höjder, där tillräckligt låga temperaturer råder, fryser till is och når jordytan i form av hagel. Ibland smälter dock ha-

gelkornen vid sin passage genom lägre och varmare luftskikt. Haglen har i regel samma storlek som en mindre ärtä, men det finns också exempel på fruktansvärda hagelskurar där kornen varit stora som hönsägg. Dyliga hagel bildas endast i åskmoln med mycket stor höjdstreckning och i vilka luftens hastighet uppåt är betydande. Endast härigenom kan kornen hålla sig så länge svävande, att de hinner växa till nämnda storlek genom att underkylda vattendroppar successivt fryser fast vid deras yta.

I fjällen kan snön genom den ständiga frysningen och smältningen om våren bli så grov, att den kommer att bestå av stora isbitar. Denna grova snö blir mycket lös med stora hålrum mellan de enskilda isbitarna. Även med breda skidor sjunker man igenom sådan snö.

Så värst mycket bättre är det inte heller att åka på snö som en längre tid drivit med vinden. Vid svagare vind kan man se snökornen som ett slags rullande matta på underlaget. De enskilda snökornen slipas under denna ständiga rörelse alldeles runda och skidorna glider mycket dåligt på denna råa yta. Oftast står man på huvudet om man opårakat råkar hamna i sådan snö.

För en skidåkare med ovallade skidor

är nysnö och ett par köldgrader det mest idealiska föret.

När snön blir genomblöt eller grovkornig, är det praktiskt taget omöjligt att ta sig fram med ovallade skidor. Man får bakhalt.

Under en normal vinter med frusna myrar och sjöar är det lätt att ta upp vintervägar. Gamla tiders post- och timmerkörare m fl var oerhört beroende av dessa vägmöjligheter. Vintern var också förr i världen den bästa restiden för inlandsfärder. Nu är det annorlunda. För järnvägs- och landsvägstrafiken är snön ofta ett svårt hinder.

Den snö som under vintern täcker landet representerar kolossala kvantiteter vatten, och om snösmältningen under våren går alltför hastigt, samt kanske kompletteras med kraftiga regnväder, kan mer eller mindre svåra översvämningar bli följden. Sverige har dock på grund av speciell geografisk och topografisk struktur förskonats från större katastrofer av den här arten.

Däremot har vi ganska ofta drabbats av laviner och snöskred, där människoliv gått till spillo. De värsta lavinerna förekommer i Himalaja, men de iaktas endast sällan av människor, och det föreligger inga upplysningar om hur stora de kan vara. I de italienska alperna inträffade 1885 ett snöskred som beräknades innehålla 3 500 000 kubikmeter snö, och i Huarás i Peru omkom den 13

december 1941 mer än 5 000 människor under ett väldigt snöskred.

Den 30 april 1888 tog en hagelskur i Moradabad, Uttar Pradesh i Indien 246 människoliv.

Snö och is hör samman. Is är, liksom snö, kristalliserat vatten. Kristallformen avslöjar sig emellertid inte alltför tydligt för oss utom när isen uppträder i tunna skikt. Alldeles särskilt vackert framträder kristallmönstret hos snöflingor, nämligen i form av sexuddiga stjärnor. Lika så i form av "isrosor" på insidan av fönsterrutor. I bägge dessa exempel bildas isen liksom också rimfrost direkt ur den fuktighetsmättade *luften* utan någon våt mellanform. När däremot *vatten* fryser, får kristallerna en annorlunda beskaffad yttre struktur, närmast en nålformig sådan. Tydligast kan man iaktta detta genom att bryta loss bitar av isbeläggningen på små vattenpölar. Iskans undersida visar sig härvid vara genomdragen av flera system av ofta meterlånga åsar omväxlande med ormbunksliknande mönster.

Is är lättare än vatten och dess täthet 0,917 vid 0 grader C. Ett isflak eller ett isberg kommer sålunda att med 8,3 procent av sin volym befinna sig ovanför vattenytan. I själva verket ligger ett isberg något högre, beroende på att saltvattnet har en något högre täthet än isen.

Detta att is är något lättare än vatten

representerar ett undantag från en allmän fysikalisk regel, enligt vilken den fasta fasen av ett ämne oftast har en *högre* täthet än den flytande. Om man föreställer sig, att vattnet skulle följa den fysikaliska grundregeln och alltså sammandra sig vid frysning, vore förmodligen allt högre liv på jorden omöjligt utom i de tropiska zonerna, enär alla hav och vattendrag i övrigt skulle vara fyllda med bottenis. Av liknande anledning är det av grundläggande betydelse för temperaturutjämnningen mellan sommar och vinter, att vattnet har sin största täthet några grader över noll (+4° C).

I forsar och strömmar kommer vattnet oavbrutet att blandas om, varigenom den eljest naturliga skiktningen vintertid med 4-gradigt vatten vid botten och kallare vatten överst förhindras. Hela vattenmassan kan sålunda lätt bli homogent avkyld till nära noll grader, innan någon isbildning inträffar. Under kalla, klara nätter, när värmeutstrålningen är stark, kan det därför inträffa, att isbildningen tar sin början lika gärna från klipphöllar under vattenytan eller från i vattnet svävande partiklar som från själva vattenytan. Vattendraget blir i sådana fall fyllt med ett slags issörja, som har en utpräglad benägenhet att fastna på kraftstationernas sk isgrindar, vilka härigenom snabbt kan täppas till. Man använder därför ofta elektriskt uppvärmda grindar för att undgå driftstörningar. Så snart hela vattendraget blivit täckt med fast is, försvinner faran för denna sk "iskravling", även om vattentemperaturen skulle sjunka ännu mer.

Isens bärkraft varierar självfallet med dess tjocklek men är också beroende av dess hårdhetsgrad. Den täta, solida höstisen är betydligt segare än den porösa vårisen. Vanligtvis räknar man med att 4 à 5 cm tjock is av god kvalitet bär en man, medan för en motorcykel fordras minst det dubbla, dvs ca 10 cm. Ytterligare en fördubbling behövs för en vanlig personbil.

Vid norrlandskusten har man uppmätt is av upp till 180 cm tjocklek, men medelvärdena ligger kring 70 à 75 cm, åtminstone i de nordligaste farlederna. I norra Östersjön är istjockleken de flesta vintrar 30 till 40 cm. Insjöarnas is är i regel tunnare än kustisen.

Dessa uppgifter avser jämn fast is, medan däremot observationer på tex 10 meter eller däröver betyder, att man har med packisvallar att göra.

En normal isvinter i Sverige kännetecknas av bl a följande data. I nordligaste

Lappland börjar insjöarna isbeläggas omkring 1 oktober, en månad senare har isläggningen i regel nått Jämtland. Den 20 november är vanligaste datum för begynnande tillfrysning av de mellansvenska sjöarna, och för Stockholmstrakten räknar man närmare bestämt med 25 november. Småsjöarna invid västkusten får sin första höstis omkring 10 december. Islossningen å andra sidan börjar t ex på norra Blekinges sjöar ungefär 1 april och når stockholmstrakten i regel den 20 i samma månad, men först mellan den 1 och 10 juni brukar fjällsjöarna bli isfria.

I polarområdena utgör drivis, packis och isberg de svåraste sjöfartshindren. Isbergen kan vara av mycket olika storlek och form. De allra största lär ha påträffats i Baffin's Bay. Isbergen utgör lös-gjorda stycken av sådana glaciärer som utmynnar i haven och kan genom avsmältningen erhalla mycket egendomliga former, vackra att beskåda på det solbelysta havet. Våldiga planparallella och mera regelbundna isberg förekommer oftast i Sydpolshavet.

Isens förekomst och utbredning på jorden varierar genom seklerna och med årstiderna. Ständig is finns huvudsakligen i polartrakterna och på högre bergsplatåer. Vilka ofantliga ismängder det här gäller får man lättast en föreställning om genom en utförd beräkning, som visar, att om de landburna delarna av iskalotterna omkring både nord- och sydpolen skulle smälta, så skulle detta innebära att världshavens yta steg med ca 16 meter.

Den arktiska gränsen för drivis sträcker sig i genomsnitt t ex under april månad från trakterna norr om Island, efter en svag båge åt öster, upp till västra Spetsbergen. Man beräknar, att ca 12 500 kubikkilometer is årligen förs mot söder av Ostgrönlandsströmmen.

Man uppskattar att 15,6 milj kvadratkilometer eller ca 10,4 procent av jordytan ständigt är täckt av is ("evig is"). Världens längsta glaciär är Lambertglaciären, som upptäcktes av en australisk flygplansbesättning i den australiska delen av Antarktis, Australian Antarctic Territory. Inberäknat den översta delen,

som kallas Mellorglaciären, utgör denna glaciär en sammanhängande ismassa på mer än 400 km längd, som är upp till 65 km bred. Räknar man med "bi-glaciären", Fisher-glaciären, blir den sammanhängande ismassans längd drygt 500 km.

Vid en jämförelse ter sig de svenska och norska glaciärerna tämligen obetydliga. Europas största glaciär är Vatna Jökull på Island, som är större än hela Södermanland.

Vi svenskar säger oss ofta hata snö, is och köld, men detta hindrar oss inte från att resa på fjällsemester mitt i smällkalla vintern eller att stå och huttra oss halvt fördärvade när stora skid- och skridskotävlingar arrangeras. Skarvintrar tycker vi inte om, och särskilt då inte kring jul- och nyårstid, då landskapet traditionsenligt bör vara i allra högsta grad julkortsliknande.

Fram i mars brukar de flesta av oss ha fått nog av både snö och is, och råkar det snöa på Valborgsmässoafton eller Första maj, så blir åtminstone syd- och mellansvenskarna på verkligt dåligt humör.

När jag spelade önskeskivor i Sveriges första firarprogram i radio

av ERIK RANSEMAR

Jag var skivpratare i radio redan på fyrtioalet. Inte i Sveriges Radio för där fanns bara grammofontimman. Det här var långt före Pekka Langer och natttupparna med tre t och det ska vi fira och dag- och nattpratare i övrigt. Jag hade en signaturmelodi, som egentligen passade väldigt dåligt.

Det var on the sunny side of the street. Men det var inte på den soliga sidan av gatan vi befann oss. Det var på 40-talets svenska sanatorier och lungtuberkulosen

var fortfarande en folksjukdom. I brist på mediciner mot tuberkulosen hade vi önskeprogram två eller tre gånger i veckan i lokalradion och i dessa önskeprogram gjorde jag min debut som skivpratare.

Det var mycket enkla tulipaner som spelades i dessa önskeprogram, för alla födelse- och namnsdagar firades nästan utan undantag med en skiva och en hälsning. Eftersom skivarkivet var inköpt genom ihoptigga medel var inte heller

urvalet så stort och skivor som innehöll något med hälsningar i tycktes utgöra majoriteten.

Som skivpratare ställdes man ibland inför svåra censuravgöranden. Man kunde inte spela alla önskningar som kom in eftersom man ibland anade att det fanns något mer bakom önskningarna än vad som man i början kunde läsa in i texten. Det var svåra avgöranden ska jag säga för hur man än gjorde så hade man ju publiken inpå knutarna och var dessutom lätt igenkänd.

Nog kände vi samhörighet med livet i Finnskogarna eftersom man av outgrundliga anledningar valt att lokalisera — ja, det ordet använde vi inte på den tiden förstås, vi sa placera istället — sanatorierna på orter som låg långt från den tidens allfarvägar. Vi var isolatmänniskor och vi sökte gemenskap genom att sända några hälsningar till varandra i önskeprogrammen.

Det finns som bekant många visor och många schlagers som har någonting med rosor och violer och andra blommor i refrängens första rad. Vi spred des-

Ovan: Sanatorierna låg långt från allfarvägarna och därför utvecklade man de egna talangerna — ofta till bristningsgränsen som framgår av bilden. Th: Demonstrationstågen på första maj på sanatorierna var sällan storpolitiskt färgade. Man gjorde dem ofta, som här, till ett mellanting mellan protest och karneval.

sa doftlösa blomster till våra kvinnliga kamrater mer generöst än vad livet i övrigt spred dem. De verkliga rosorna var för övrigt för dyra för våra magra plånböcker.

Tuberkulosen var framförallt en de fattigas sjukdom, arbetarklassens kastmärke. Arbetarklassens barn på den tiden var inte så värst slängda i engelska eller andra främmande språk som man sa på den tiden. Följaktligen önskade man inte så mycket annat än svenskt och skivprataren som inte heller var särdeles språkkunnig opponerade sig inte eftersom det hörde till rutinen på den tiden för halblämännen att vara mycket samvetsgranna och inte hoppa över något om än meningarna var långa och krångliga. Helst tog man dom korta meningarna som t ex American Patrol.

Vi nöjde oss med musiken, rytmen, skönsången när vi inte förstod orden. På det sättet lärde vi oss älska Paul Robeson. Vi önskade hans Ol man river till en början men lärde oss också efter en tid att han hade en större repertoar. Mah Lindy Lou blev på så sätt en skiva som jag passade på att smyga in då och då själv när ingen annan hade önskat

den den dagen. Man hade ju inte några kontrollanter och fusk är kanske tillåtet om det går ut på att glädja andra.

Under radions folkbildningstid inleddes grammofontimmen alltid med den klassiska musiken. Förmodligen upplevde många lyssnare det som en revolution när man började med att kasta om tågorordningen så att den klassiska musiken kom sist i timman. I vår lilla värld där vi i stort som smått speglade den stora världen inledde vi naturligtvis grammofontimmarna — vi var generösa och dubblade vår tid till två timmar — med klassisk musik. Nu var vår repertoar mer begränsad och ibland fick Fritz Kreisler — för han var populär på den tiden — stå som ensam representant för den klassiska musiken vilken kanske någon finner ansträngt. Nåja, så var det i alla fall.

Förtärande av starka drycker var naturligtvis inte tillåtet i vår värld. Däremot var det ingen som kunde hindra någon att önska skivor i önskeprogrammet som handlade om rom och coca-cola eller om whisky och kvinnor. Som programansvarig kunde man förstås inte tro annat än att det var melodierna och det konst-

närliga framförandet som väckte gehör hos den önskande lyssnarskaran. Men det är kanske ett vanligt fenomen bland ansvariga detta att förskjuta sina onda aningar och tro det bästa om sina medmänniskor, eller hur?

Vi hade inte någon borgmästare i vår värld och inte någon polis Paulus Bergström. Det fanns ändå dom som genomskådade det Grönköpingsmässiga i en del av det ceremoniel som hade utkristalliserats i vår värld efter några årtiondens framväxt. Kanske var det dom som önskade höra Calle Reinholtz sjunga sin Grönköpingsvisa och dom var inte så få.

Ibland utkristalliserades i önskningarna en trend som man skulle kunna kalla önskeskivor i önskadets verkliga bemärkelse. Man längtade bort och ut, kanske till en kobbe i skärgården när de första varma sommardagarna eller sommarkvällarna kom, kanske till en värld som inte fanns, som man aldrig upplevt men som man bar med sig som ett eko av en värld man levat i. Kanske önskade man sig sådana stunder Calle Schewens vals därför att den gav så mycket drömmar blandad med något som gick att identifiera på ett ungefär. ●

Ovan: Sanatorievärlden hade förstås också sina klassmotsättningar men av ett annat slag givetvis än i världen utanför. Th: Samtliga bilder är från Hässleby sanatorium i Mariannelund i Småland. Där hade man en stor uppsättning av kläder och rekvisita som alltid togs fram till den 1:a maj.

BEOGRAD-BELA CRKVA

tur och retur

av GUNNAR NILSSON

Vintern var lång och trist. Det duggregnade, och regnet färgade mina vita svenska skjortor bruna på en dag av sotet från Beograds alla brikettkaminer. I värmen från dem kunde serberna med hjälp av pasulj, torkat kött från Sjumadien och sjlivovica från Čačak eller Kraljevo eller från Smederevo drömma sig bort och vänta på våren i godan ro. Jag tittade en dag upp till Hotell Moskvas reception, där innanför en glasörr med heroiska motiv en bar fanns och i den värme, turkiskt kaffe och så de serbiska specialiteterna čevapčići och raznići. Jag väntade på försändelser och tänkte invänta dem här i värmen istället för att själv köpa briketter till den gamla kaminen i mitt hyresrum.

Mellan de dovt mättande kopporna av turkiskt kaffe och portionerna av čevapčići läste jag Beograds alla tidningar — Politika, Borba och Večerni Novosti, och ibland tolkades texten av någon främling som visste allt om politikens irrgångar eftersom politiserandet är en dygd så god som någon.

En afton var jag lämnad ensam åt trånsjuka tankar om Sveriges barrskogar och postremissor, när jag upptäckte att mittemot mig satt något så sällsynt som en kvinna i medelåldern helt ensam. Kvinnan som log mot mig när jag såg upp hade en tätt åtsittande jumper med hög krage och högklackade nålvassa klackar på de mondäna italienska skorna. Kjolen föll som ett draperi över de vackra höfterna. Jag gick fram till henne, och hon lyfte på sitt glas av vermouth och sa — skål för Sverige på en tyska som klingade sällsamt ren i detta dis av vemod som steg upp från Donaus och Savas stränder.

Då berättade hon att hon suttit här en hel veckas tid och räknat ut att jag var svensk; hon hade dragit sina slutsatser av exteriören, av sättet att tala tyska, av en och annan svensk tidning som jag haft med mig. Jag beställde en sjlivovica i hastigheten, såg djupt in i den tyska natten och frågade djärvt vad hon då väntade på.

Det var då hon tog upp en hel akt formulär och papper, prydligt ifyllda och stämplade och berättade hur hon redan tredje resan sökt sig in i Rumänien för att besöka sina släktingar i Constanza. I timmar hade hon varje gång bönfallit de rumänska gränsvakterna att sätta stämpeln i hennes pass och åtminstone ge henne en vecka att återse sina kära.

Hon var judinna från Danzig och med strömmen av stamfränder, som vandrat den långa vägen genom lägeråren hade hon som ung flicka kunnat rädda livet — som ett under sade hon, ty ett under var det, men inget frö som någon man sådde i hennes kved skulle bli fruktsamt, och inga spår skulle hon någonsin mer kunna lämna efter sig åt världen.

Varför jag fäste mig så vid henne, vet jag inte. Hon var femton år äldre än jag, och hennes kropp andades den kärlek som endast en kvinna i hennes ålder kan ge en man som fyllt sina 25. När hon talade slog flammor ur det judiska folkets dunkla förgångna ur hennes ögon, och när hon gick gjorde hon det med sin ärvda självklara stolthet som förefaller att endast vara detta folk förunnat.

Hennes hy doftade friskt och fick mig att förstrött minnas något ur min ungdoms förflutna, något som dröjt kvar i minnet av flydda dagar.

Vi träffades varje dag, gjorde utflykter till Avala, till Beli Dvor, till Zemun och till Topčider. Det var senvinter nu, en svag värme smög sig in i våra liv och på kvällarna gick vi på dans i Majestic bar.

Det jag alltid skall minnas var hennes sätt att dansa, så avslappnat, så smidigt som en katt, och hennes ögon och svarta hår glänste när hon satte sig ner.

Hon bodde i Bayern hos en farbror som i likhet med henne kunnat rädda sig undan gasen och ugnarna. Han och släktingarna i Rumänien var de enda

Björnson

överlevande av en stam, som vandrat vägarna genom världen i sekler, landsflyktiga, utstötta, föraktade men stolta och okuvliga.

Jag förberedde min egen avresa, bad henne låta bli ett fjärde försök till gränsen vid Bela Crkva, men förgäves. En dag var hon borta, och under tre dagar väntade jag otåligt på att få se henne igen. Sedan var jag själv tvungen att resa till Sombor och på den vägen var jag tio dagar.

När jag kom tillbaka var det vår i Beograd, en vår som låter sig anas men

inte beskrivas, eftersom den kommer över en natt och får alla trädens blommor och blad att slå ut på en gång.

Solnedgången över Kalemegdan hade en annan färg, en skiftning som ligger i spektrum mellan gult och rött. Som en purprad mantel är himlen under denna brånadens och värmens årstid.

När jag släntrade över Maršala Tita och gick ner och in i vinterns kära gamla bar satt hon där upplöst i tårar. Hon gjorde sig ingen möda att dölja sin uppgivenhet. Två försök att beveka rumänerna hade misslyckats och ett tredje

skulle bara leda till obehagligheter för hennes släktingar, det förstod hon av ett brev som hon just fått från dem.

När vi skildes för kvällen vid 11-tiden, visste jag att det var sista gången vi skulle ses. Hon hade bett mig med till Bayern, men vad tjänade det till att förlänga ett oundvikligt avsked, ty vem kan återge en människa hennes ungdomsår, vem kan vrida ödets kvarnhjul tillbaka och låta tidens ström rinna tillbaka i gamla fåror. I varje fall kunde inte jag det, ung som jag var och med en hägrande vår i Stockholm i sikte. ●

JUL BILD KRYSS

		ÅR TAGEN UR LUFTEN MATCH-PAUS SVENSK STAD TAR BRONS GENOMDRÄNK ORGANISERADE HIMMLER VILL STA I RAMPEN I Huset IAKTTAR ANTAL	SKREV LUBBE OM ÅKER-LAPP HAR SIN EGEN DANS ÅNGS-LAN CIRKA TALA I NATT-MÖSSAN RANGA	JÄMFÖR GÅ UR TIDEN TUNN BIL-PEDAL HAR DELTA BROTT-PLAT-SER TALA I NATT-MÖSSAN FÄRSK JUNI-BRUD SKOJARE FÅ MAT AV MOR KÄSÖR BACK-TOPP LIN-JE	GÖR DET SOM KÄNNES PIPER I REDET ÖVER-LÄMNA DE GÅR BRA ATT BADA I DEN HÄR, MAMMA! KIRUR-GISKT RÖR SPORT-KLUBB PRO-FES-SION LIPPE PÅ BENEN SAK-LIG
VÅSEN TONAR MED TUSCH-PENSEL FÖR PIMPEL-FISKE SVÄNG ÅT SIDAN LIGGER SAM-HÄLLET TILL LAST EN AV ODENS KORPAR KAN FARA SMUTS-FRIA BUS-KE GER KÖTTET FÄRG VAN-SINNIGA STOLTZ I TV STICKER STOR-STAD EN KYR-KÄNS MAN RIMMA PIGGT BAR-NENS AR-BETE	HÄHÄ. ALLARD I RIKSDAGEN VÄSEN REBELE HINDRAD REGNA VLADI-MIR ILJITJ STICKER STOR-STAD EN KYR-KÄNS MAN RIMMA PIGGT	VÄSEN TONAR MED TUSCH-PENSEL FÖR PIMPEL-FISKE SVÄNG ÅT SIDAN LIGGER SAM-HÄLLET TILL LAST EN AV ODENS KORPAR KAN FARA SMUTS-FRIA BUS-KE GER KÖTTET FÄRG VAN-SINNIGA STOLTZ I TV STICKER STOR-STAD EN KYR-KÄNS MAN RIMMA PIGGT BAR-NENS AR-BETE	ÅR TAGEN UR LUFTEN MATCH-PAUS SVENSK STAD TAR BRONS GENOMDRÄNK ORGANISERADE HIMMLER VILL STA I RAMPEN I Huset IAKTTAR ANTAL SVÄNG ÅT SIDAN LIGGER SAM-HÄLLET TILL LAST EN AV ODENS KORPAR KAN FARA SMUTS-FRIA BUS-KE GER KÖTTET FÄRG VAN-SINNIGA STOLTZ I TV STICKER STOR-STAD EN KYR-KÄNS MAN RIMMA PIGGT BAR-NENS AR-BETE	JÄMFÖR GÅ UR TIDEN TUNN BIL-PEDAL HAR DELTA BROTT-PLAT-SER TALA I NATT-MÖSSAN RANGA JUNI-BRUD SKOJARE FÅ MAT AV MOR KÄSÖR BACK-TOPP LIN-JE	GÖR DET SOM KÄNNES PIPER I REDET ÖVER-LÄMNA DE GÅR BRA ATT BADA I DEN HÄR, MAMMA! KIRUR-GISKT RÖR SPORT-KLUBB PRO-FES-SION LIPPE PÅ BENEN SAK-LIG

TÄVLINGSREGLER

Lösningarna måste vara Status redaktion, Box 3196, 103 63 Stockholm, tillhanda senast den 10 jan. 1978. Tävlingsbrevet skall vara märkta med ordet "Julbildkryss". Varje kuvert får endast innehålla en lösning. Glöm ej att tydligt ange namn och fullständig adress.

Fem priser utdelas enligt följande: första pris 50 kr, andra pris 25 kr, tredje pris 15 kr, fjärde pris 10 kr och femte pris 5 kr.

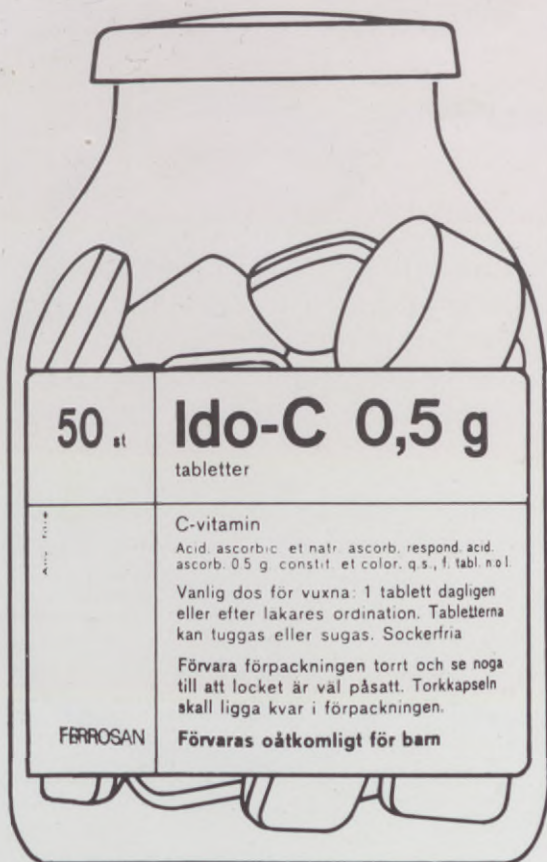
Pristagarnas namn meddelas i Status februarinummer 1978.

Namn

Bostad

Postnr och -adress

C-VITAMIN

Nu kan du tugga C-vitamin i stora doser. Inget vatten att lösa upp tabletter i. Inga sura tabletter att svälja. Istället en naturlig syrlig smak från apelsiner.

Tuggbara IDO-C innehåller 500 mg askorbinsyra per tablett och är helt sockerfria.

Säljs på apoteken i 50-burkar.

IDO-C TUGGISAR.

 FERROSAN
Tel. 040 - 93 66 00

Cardartär har många gamla vänner som blir fler och fler.

Hjälper Er bibehålla en god vitaminstandard (C och E samt vissa B-vitaminer) och är ett naturligt kosttillskott med många olika näringsämnen.

Fråga gärna i kassan efter häftet: KOSTRÄD!

AB CARLS-BERGH BIOKEMISK OCH FARMACEUTISK FABRIK,

En god kombination av nyttiga komponenter:

Produkt av sojabönor, majs och linfrö innehållande:

Lecitin	200
Kolin motsvarande kolinbitartrat	95
Linolsyra, dubbelomättad	198
Linolensyra, tredubbelomättad	63
(mättade fettsyror under 1/4 %, helt fri från kolesterol och härdat fett)	
Nikotinsyra 45+ inositolnikotinat	54
Svavelhaltiga aminosyran metionin	250
Sorbitol	360

Alster av naturella vegetrodd- och saffloroljor innehållande:

Sitosterol (beta-sitosterol)	12
Vitamin E, d-a-tocopherol motsvarande tocoferolsuccinat	30
Vitamin B 15, pangametsinsyra	6

Jästprodukt innehållande:

Aminosyran lysin motsv. l-lysinhydroklorid	450
Vitamin B 6, pyridoxin motsvarande pyridoxinhydroklorid	4
Alfa-liponsyra, (tioktan)	1

Lakritsrotextrakt Cs-Bh innehållande:

Vanadin	0,003
---------	-------

Produkt av citrusfrukter, avocado och äpplen innehållande:

Vitamin C, Askorbinsyra	67
Folinsyra	0,1
Pektin	100

Betsocker melassutdrag innehållande:

Betain motsvarande betain-monohydrat	54
--------------------------------------	----

Mjölksprodukt innehållande:

Orotsyra	90
----------	----

Alla mängdsiffror i mg per dagsdos. Tablettkonstituentia med rödbetsaftkoncentrat, karotin och karotinoider.

Förpackningens innehåll 190 g.

”Ny-Gammalt”
CARDARTÄR

Vad betyder konsumentägt för dig?

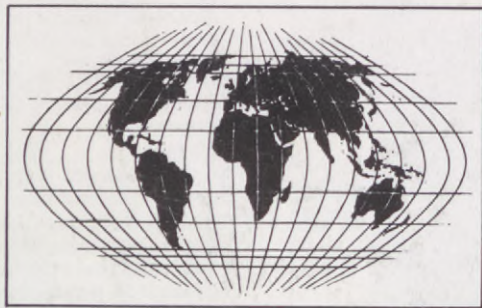

”För mig betyder konsumentägt att jag handlar i en butik där jag vet att det finns saker jag vill ha. Vinsten i Konsum tillfaller mig genom återbäringen, men också genom bättre varor i min butik. Om jag handlade på ICA skulle vinsten gå till privatpersoner.

Eftersom jag strävar efter ett samhälle där alla får vara med att bestämma, så är konsumentägt en fin tanke och ett steg på vägen.”

Eva

Eva Solid, 17, studerande, Flen

Förbättrad vård.

Astra är Nordens största läkemedelsföretag med förgreningar till över 100 länder i alla världsdelar. Väl kvalificerade svenska och utländska forskare arbetar i Astra både i Sverige och i utlandet. 1948 gick Astra ut i världen med lokalbedövningsmedlet Xylocain — fortfarande världens mest använda. I dag finns originalpreparat från Astra på en rad sjukdomsområden tillgängliga för patienter i stora delar av världen. Viktiga insatser av Astra-forskare har gjorts och görs mot hjärt/kärl- och astmasjukdomar, infektioner och psykiska sjukdomar.

Effektiv behandling med läkemedel är i dag den viktigaste möjligheten att frigöra kapacitet i den allt dyrare och av allt fler begärda sjukvården.

Förnyad värld.

Astra är i dag större utomlands än hemma i Sverige. Under kommande år sker 75 procent av expansionen utomlands. Men över 70 procent av produktionen sker i Sverige. För att möta den ökande internationella efterfrågan på Astras originalläkemedel har Gärtuna-anläggningen strax utanför Södertälje uppförts. En produktionsenhet som uppfyller alla de krav på hygien, säkerhet och arbetsmiljö som ställs på dagens farmaceutiska industri.

Bakom Astras Gärtuna-anläggning ligger ett omfattande utvecklingsarbete av Astras eget folk. Hela anläggningen har skräddarsyttts för att svara mot Astras och samhällets högt ställda krav.

Den erfarenhet som vuxit fram under detta utvecklingsarbete — ett kunskande som sträcker sig från konstruktion av fabriken, utveckling av maskinparken, utbildning av personalen som arbetar i anläggningen — har väckt internationell uppmärksamhet. En rad länder har hört av sig och varit intresserade av närmare kontakt med ett företag som behärskar farmaceutisk industri från fabriksbygge till färdig produkt.

ASTRA